

יצחק לוין

עֲלִייתֵי מִסְפָּאָה

מְשׂוּאָה
MASSUAH

מְשׂוּאָה תל-יצחק
ספריה
210

"מְשׂוּאָה"
המרכז להוראת השואה
קיבוץ תל-יצחק
30-70-11678

לוי

רשימות אוד מוצל מניטו לביב
הירגס מכתב-יד פולני דב שטוק

~~1162~~

ספרית "שחרות" -- הוצאת "עם עובד" -- הש"י

1947

דשוואה
MASSUAH

יצחק לוין

עֲלֵי־חַי מִסְפָּצִיָּה

עֲלֵי־חַי
מִסְפָּצִיָּה

1165

מסורה
MASSUAH

מסואה
MASSUAH

למך 13

והעתיקי

ויבטלתי

22.11.47.

יצחק לוין

מסוואה
MASSUAH

עֲלֵיתִי מִסְטֵאָה

מסוואה תל-יזחק
ספרית
210
1/16

"מסוואה"
המרכז להוראת השוואה
קיבוץ תל-יזחק
20-70-11678

ל 17

רשימות אוד מוצל מגיטו לבוב
חירגם מכתב-יד פולני דב שסוק

~~ספרית
1162
תל-יזחק~~

ספריה "שחרית" - הוצאת "עמי עובד" - הש"ו

מסוואה
MASSUAH

933.47(47)

לד

כל סקיות שמורות

לדפוס בארץ-ישראל

Printed in Eretz-Israel

דפוס דב"ר, תל-אביב

ה/ה (נג)

התוכן

7	פתיחה
9	פרק א. סרט קצר מימי הילדות
18	פרק ב. אבל
28	פרק ג. חורף בשלטונה של ברית המועצות
35	פרק ד. שנת 1940
43	פרק ה. טרם סער
49	פרק ו. הסופה
62	פרק ז. טרופי שואה
73	פרק ח. במיצר הגיטו
84	פרק ט. בעניבת החנק
94	פרק י. ראשית הקץ
100	פרק יא. פליה של קהילה
110	פרק יב. ממטבח למטבח
123	פרק יג. לפני הבריחה
134	פרק יד. מחנה רחוב יאנוב
142	פרק טו. המנוסה
156	פרק טז. נע ונד
165	פרק יז. מאחורי מסכה
177	פרק יח. שנת 1944
187	פרק יט. לאחר השחרור
195	פרק כ. לדרך

התוכן

7	פתיחה
9	פרק א. סרט קצר מימי הילדות
18	פרק ב. אבי
28	פרק ג. חורף בשלטונה של בריית המועצות
35	פרק ד. שנת 1940
43	פרק ה. טרם סער
49	פרק ו. הסופה
62	פרק ז. טרופי שואה
73	פרק ח. במיצר הגיטו
84	פרק ט. בעניבת החנק
94	פרק י. ראשית הקץ
100	פרק יא. פליה של קהילה
110	פרק יב. ממטבח למטבח
123	פרק יג. לפני הפריחה
134	פרק יד. מחנה רחוב יאנוב
142	פרק טו. המנוסה
156	פרק טז. גע ונד
165	פרק יז. מאחורי מסכה
177	פרק יח. שנת 1944
187	פרק יט. לאחר השחרור
195	פרק כ. לדרך

בתחילת ניסן תש"ו נעצרו על ידי שלטונות הצבא הבריטי בנמל האיטלקי לאהם פציה ומהא אחימי מעפילים משרידי הטבח הנאצי. שעמדו להפליג באונייתם „דב חוזה“ (פדה) לארץ-ישראל. השלטונות ניסו להעבירם על כרחם לנמל גנואה, לשימם שם במחנה-הסגר, אך העצורים חיבלו את המכונית, הכריזו שביתת רעב ושידרו הודעת-אזהרה כי יטבעו את אונייתם וירדו עמה תהומה אם לא יותן להם לעלות לחוף תקנתם.

לשמע הידיעה נסערו ונחרדו כל הלבבות. חמשה-עשר מראשי הישוב הצטרפו מיד לשביתת הרעב של עצורי ספציה והועד הלאומי הכריז יום צום וביטול-מלאכה בכל הישוב העברי.

עצורי ספציה צמו שבעים וחמש שעות רצופות, והפסיקו תעניתם רק לאחר שבא אליהם הארולד לאסקי, ראש מפלגת-העבודה הבריטית, והבטיחם עזרתו. תענית נבחרה הישוב נמשכה גם כליל הסדר של פסח ולמחרתו — מאה שעות — עד שנתפרסמה הודעתה של ממשלת ארץ-ישראל על היתר עליה למעפילי ספציה.

בי"ח אייר תש"ו עלו המעפילים בחוף חיפה, ובכללם — מחבר הספר שלפנינו.

אור לשנת 1946. כל הבית משוקע בתרדמה. השמים זרועים
כוכבים. הים הזמה, רוח רכזה מנשבת. לילה מלילות איטליה. מבעד
לחלון נשקף מראה-הים על גליו המשתכשכים בשלזה. אלה הגלים
הנזהרים בעצלתים ומלחכים את החול שגרגריו מנוצצים כמכיתות-
זכוכית.

מחר — אני מהרהר — שנת-אזרחים חדשה. והרי כל השנה
שעברה כאילו חלפת לפני — שנת 1945, שהיתה מלאה אכזבות
ולקה-חיים מכאיב. המלחמה נסתיימה וענינו, ענין יהודי-אירופה,
בעינו עומד, בנקודת-קפאון. שנאת-ישראל גדלה והולכת וקרבתיה
מוסיפים והולכים. אלה שהבעירו את התבערה הגדולה הזאת בתולדות,
כבר חוזרים למסלול חיים מסודר; הרוצחים והתליינים מתמול-
שלשום מעמידים היום פנים של אנשי-שלום אוהבי-אדם. ואנו,
הקרפנות, הננו כאבק-אדם ומתגוללים בדרכי-עולם.

הגורל הטילני לאיטליה, ואני פה בקיבוץ — מכשיר עצמי לחיי
חלוציות בארצנו. והייני אומר לעצמי: אתה, שרידה-הפליה, חייב
לכתוב את אשר חיית וראית, וידעו בני-גילך, דור העברים הצעיר
בארצנו, מה ואיך היה גורלו של נער מגערי-היהודים בתוספת-אירופה.
וגם זאת אני אומר לעצמי: מה שאתה זוכר היום שוב לא תזכור
מחר. בהמשך הימים נשכחים הרבה פרטים או מיטשטשים. על כן

שב וכתוב. כל עוד הפל שמור בדיוקו האיום בזכרוןך. ועל תאמר
מי אני כי אספר תולדותי, כי לא תולדותיך בלבד הן — כך הן
תולדות רכבי־רבנות, ואך מעטים מהם לא ניספו, ואם זכית וניצלת
ספר, ספר מה בא על דור שלם של צעירי־ישראל.

משואה
MASSUAH

ובכן, אני יושב וכותב קורותי, קורות נער מנערי היהודים,
באירופה של היטלר, ואני פותב בשמם של בני־דורי שנרצחו ונטבחו
ונחנקו בידי האכזרים. כל מה שרתח בי בשבתי בגיטו, בהסתמרי
בהסות תעודות אריות, בשרתי בצבא — יגיתינא עתה מקרבי ויזחק
זכרון בספר. אכן, אני פותב על עצמי, אך כמאני היו אלפים, רבבות.
וספרי קודש לזכר הנרצחים בבתי־המות, לזכר תללי פרעות וטבח,
לזכר אבי־מוזי הקדוש, הרב ר' יחזקאל ב"ר נתן לוי, אחרון רבני
לבוה, שנרצח בבית־הפלא בעיר־כהונתו, לזכר אמי־חורגתי האצילה,
שנשרפה חיים במחנה יאנוב. ה' ינקום דמם.

נכתב — בינואר 1946 בלידן די רומא, איטליה; אפריל — בנמל
לא־ספציה, על סיפון „רב חנו" („פדח"); יולי — בקיבוץ מליצחק,
איי־ישראל.

הוא עשירי בלוח השנה, ויש בו עשרה ימים. הוא נקרא על שם המלך המשיח, ויש בו עשרה ימים. הוא נקרא על שם המלך המשיח, ויש בו עשרה ימים. הוא נקרא על שם המלך המשיח, ויש בו עשרה ימים.

פּרָק א

סָרְט קָצָר מֵיְמֵי הַיְלָדוּת

דרכו של אדם, ואם גם צעיר, שהוא מזההר לפעמים בימי ילדותו, והם נראים לו סרט רב-פנים — פעמים רבה בו הסנסציה, פעמים רב בו השעמום. כל מה שהוא מרחיק לנדוד בזכרונו לראשית הימים האלה — הידיעה מתערפלת והולכת. התמונות עמומות, מקוטעות — רק האב והאם חוזרים ונגלים בהן. ואם הוא מרחיק לראשית-הראשית לא יזכור בלתי אם זאת: חייתי, הייתי והפטתי, בעינים פקוחות במעט או בהרבה, על סביבי.

עיר גדולה, בירת שלזיה העילית — קאטוביץ, היים שלא חסרתי בהם דבר. אחר-כך, עיר גדולה ממנה, בירת גליציה — לבוב. השנה שנת 1928, שבה נקרא אבי להיות רבה של קהילת הנאורים בעיר הזאת. עודי רואה לנגד עיני את בית-הנתיבות בקאטוביץ, ומאות האנשים שבאו להיפרד מאבי. פחצי שנה ישבתי בבית אבי-זקני, בעיירה לובאצ'וב. ואחר פאתי גם אני לבובה. חינוכי היה בידי עלמה, גרמנית, שהיתה מתאכזרת בי, ולבי — קן שנאה ומרד. אבי — תמיד עסוק וטרוד, ואמי בטחה במחנכת. גדל הילד פעץ אשר גנן

אין לו. לא היה מי שיעקור מלבי את הרע ויטע בו את הטוב.
כן, היו לי הרבה צעצועים — אוצר בלום. וכיון שהייתי
מתיוחד עמם בלבד נעשיתי מסוגר, מחריש, עיקש, אומרת:
ימי הילדות — ימי אורה, ילדותי בולה אפרורית. ^{שואה}
פנים כך נשמר בי זכרה. ^{MAGSUAT}

בן ארבע כבר נשלחתי מביתי, לראות בקה, מושבת־קיץ
נודעת לנוער בני־שש — שמונה־עשרה. ובכן, בבית הייתי
בחברת מחנכות וקנות, במושבת־נופש הייתי בחברת צעירים
הגדולים ממני פי ארבעה. אמי לא הרפתה לשבת בבית —
רבו נסיעותיה חוצה־לארץ. עד בוא יום, ובשעת בוקר נדרשתי
להיפרד ממנה. עם הפרידה ניתנו לי צעצועים חדשים.
הצעצועים נשארו, אמי הלכה והבית — ריק. אבי, ככל
שראני בבדידותי, עמדו דמעות בעיניו, וזקנתי, שפילפלה
עתה את עניני הבית, היתה פעמים הרבה פורצת בבכי.

נרשמתי לבית־הספר העממי על שם גדול משוררי
הפולנים, אדם מיצקביץ. תחילה שיעשעוני החיים האחרים,
החדשים, אך לא הייתי מטובי־התלמידים. התעסקות עם בני־
הפיתה, קריאת ספרים — גראו לי דברים מענינים יותר.
חברים וידידים לא היו לי ובדידותי גדלה והולכת. הציונים
בתעודתי הראשונה פמעט פולם: לא־מספיק, ואבי נשא אשה
אחרת, והיא אצילה במידותיה ונהגה בי ברוב חום ואהבה.
פאלו הייתי בנה ממש. אבל אני — פעם היה בי, ואמרתי
בלבי, לב ילד: האשה הזאת גולה ממני את אמי. על פן
שנאתיה ומרדתי בה להכעיסה בכל. ראיתי יסורי אבי, אך לא
יכולתי לשנות דרכי. אולם מה שלא יכולתי יכולה היא, אמי

הורגתי — בכוח סלתנותה ואורך־רוחה. היא גם פטרה אותי מצרת־המתנכות הזקנות ונטלה חינוכי בידיה ואהבתה המסת את שנאתי.

גם בבית־הספר היטבתי דרכי. לא התקרבתי אמנם לבני־

פיתתי, אך שוב לא פרשתי מהם כל כך. פה בפגשתי תחילה פנים אל פנים, בשנאת ישראל. בפעם הראשונה שמעתי את הקריאה: „אתה יהודי מצורע“. נרתחתי עד היסוד בי והפית את בעל הקריאה, גער פולני, עד זוב דם. בפיתה נתלפדו התלמידים היהודים בכעין אגודה להגנה עצמית בפני בני „הגזע העליון“. בהיותי בכיתה ד' פגע בי תלמיד פולני פגיעה קשה. לפי שחשבתי כי פגע לא בי בלבד אלא בכל התלמידים היהודים, פניתי למורה והתלוננתי באזניו. הוא לא הגיב על דברי, ואני ברוגזי צעקתי: „למעני אין צדק מפני שאני יהודי!“ נטל אותי המורה והביאני לפני מנהל בית־הספר וסיפר לו כל המעשה. אמר המנהל: „אם כך, צרור את ספריך ומתברותיך ולך הביתה, ואל תשוב עוד הנה, אך אמור לכבוד אביך, כי ביקשתיו לבוא אצלי“. אין צורך לומר, כי תורת הביתה ברוב פחד — לא מפני מכות, כי לא הוכיתי בביתי, כי אם פחדתי מפעם אבי וצערו. אבל הוא שמעני ולא אמר דבר, ורק למחרת, בשובו משיתחו עם המנהל, קראני לחדר־עבודתו, פשט לי ידו ואמר: אני גאה שנהגת לפי שנהגת. הייתי מאושר. למחרת שבת לבית־הספר. בני־הפיתה, ביחוד היהודים, שמחו על המעשה והתיחסו אלי בכבוד.

באתה מחגיגות בית־הספר הפרתי נערת, יאנקה שמה. הימים ימי אביב. הגנים שפעו ירק, באויר נישא ריח בשמי

הליך. היינו משוטטים שנינו בגן הגדול בעיבורה של העיר
שוטטנו שעות ארוכות במשוליו ולא ראינו אלא את עצמנו
בלבד. אהבה ראשונה, טהורה כדמעה. ואולי מכוחה של אהבה
זו נתעוררו בי מיני אהבה אחרים — לחכמה, לדעת. ^{משואה} ^{MASSUAH} בי
קסמו לי דברי הימים — בתאנה. בלעתי סיפורי היסטוריה,
והאהובים שבגיבורי היו יוליוס קיסר ונפוליון בונפרטה.
ככתב-יקודש היה לי ספרו של פלוטארך — חיי אישים
גדולים, וענין גדול היו לי הקדמוניות, וביותר המיתולוגיה
של יון ורומי.

עם זאת, בשנת 1936, פשנתקבלתי לגימנסיה נתקבלתי
בתנאי, פי עמידתי בבחינות לא היתה מצוינת ביותר, ונראה
לי שלא באשמת. בין אבי ובין חבר המורים של הגימנסיה
ההיא, היא הגימנסיה של החברה היהודית של בתי-ספר
עממיים ותיכונים, נפלה מריבה. אבי מתח פעם אחת ביקורת
קשה על דרך החינוך של הגימנסיה ההיא, שלא טרחה פראוי
לקרב את תלמידיה ליהדות הדתית והלאומית. אבי הסתלק
מכהונת-מפקח של הגימנסיה, אך בבוא שעת שלחני ללמוד
בה. כשלוני בבחינות חרת בי חריתה קשה. ודאי, עתה, ממרחק
הימים, נראה לי כל הענין הזה תפל, פנוט, מגוחך, אבל בימים
זהם היה כאבי כבד מנשוא. אך כאכי זה, תחת להחליש רוחי
עוד הגביר אותו. למדתי ברוב שקידה ועד מהרה נבלטתי
לטובה בין חברי, והמורים דבקו בי לאהבה, ושוב לא הייתי
כגר בכיתה, כי אם כאורח ממש.

נתון לעולמי ועניניו הקטנים ומקשיב ללבי ולסערותיו
הקטנות, ראיתי את עצמי פתאום על ספה של הסופה, סופת-

הדור הגדולה. עננים כבדים, שחורים, התחשרו בשמי־אירופה, ואפקם הלך הלוך וקדור. לאחר סיפוחה של אוסטריה וצ'כוסלובקיה למלכות הרשעה כבר נישא בחלל פעין ריח־גפרית של מלחמה קרובה. וראָה, חשגו את הפורענות — והחיים נמשכו בינתיים כמסלולם. חדשיים אלו שלפני המלחמה היו אולי החדשים היפים בחיי. זכיתי לתעודה מצוינת, שהעלתה אותי לכיתה ג' בגימנסיה, ויצאתי למחנה נופש, ליפה־גוף יארמץ'ה אשר בהררי־הפסקידים. האויר — אויר פסגות וקסם־הרים, האוירה — אוירה של ידידות, הימים ימי יולי 1939. כבר נשמעו ראשוני הרעמים, אך על כל סביבי בני־אדם, שלא שמעו או עשו עצמם כלא־שומעים. פשוט, לא רצו לשמוע, לא רצו לדעת. מחול עלי־פי תהום רבה.

ימי אבגוסט ביליתי באחוזה משפחתי, פּוֹטוֹקִי, הסמוכה לעיר ראנה־רוסקה. פה באה תאנת־ילדותי על סיפוקה — רכיבה על סוס ודהירה על־פני שדות ואפרים, מישורים ותלוליות. אהבתי את האחוזה — האדמה, השמים, היער. פה הרגשתי מלוא נפשי את שמחת החיים, את שמחת הקיום. אולם על פני הפביש התרופצו יומם ולילה מכוניות, ועל פני מסילת־הברזל שיקשקו קטרי־הרפבות. המלחמה קרבה והולכת וצעדיה כצעדי־האגדה היא — פסיעה שבע פרסאות, פסיעה שבע פרסאות.

באחד הימים יצא אבי ללבוב, ועוד באותו יום הגיענו מכתבו, שבו ביקש אותנו לצרור בלא בהלה את צרורותינו ולשוב הביתה.

שבנו וראינו את העיר נסערת — הרחובות מלאים בני־

אדם הרצים לכל העברים, וניכר בהם שאינם יודעים למה רצים ולשם מה רצים, והמכוננות פבני-האדם — דוהרות-דוהרות והצופרים מחרישים את האזנים.

משואה
MASSACHUSETTS

ביום 29 באוגוסט עמדתי ברחוב השוק, והנה בשמחה ברמקול צוהגיוס, רצתי הביתה ומצאתי את אבי יושב עלייד הרדיו ודמעות זולגות מעיניו. ראיתי כי המלה גיוס העציבה את הכל, אך לא הבנתי פשר-עצבותם, לא ירדתי לסופה. אמרתי בלבי: מלחמה פירושה חניה עזה, מתיחות, ולפי אמצעי-המלחמה בימינו לא תאריך אלא שבועות אחדים. תמימות היתה בי, הנה כמה חיפיתי לסופה של המלחמה הארורה הזאת — והיא חמסה הכל, הכל...

ביום אחד בספטמבר עם בוקר נכנסתי לחדר-המשכב של הורי לומר להם: בוקר טוב, אמר לי אבי, כי בשעה חמש עם שחר עברו צבאות-גרמניה את גבול-פולין, לא יצאו שעות מעטות והנה בשעה אחת-עשרה גם עירנו ירד עליה ברד הפצצה. נהרגו בה פשלוש מאות איש, העיר כולה בהלה: המלחמה כבר משתוללת — ואנגליה וצרפת מחרישות. בני-אדם מתרוצצים ברחובות, טרף לשמועות משמועות שונות. אחרי הצהרים ירדתי בפעם הראשונה למרתף, שהייתי בו אחר-כך אורח מצוי במשך שש השנים הארוכות האלה. נזכרתי תמונה שראיתי בעתונים — אוכלוסי-ספרד המסתתרים במרתפיהם בשעת ההפצצות. תמונה זו — עתה חזיתי אותה מבשרי ואף הבנתי יותר על מה דיברו העתונים בחמלה רבה על ספרד האומללת. תחילה היתה הישיבה במתבוא קשה עלי — כל שרקת פצצות עירערה את רוחי, אולם אחרי כמה

וכמה הפצצות התרגלתי, שקטתי. אבוש ואודה. פי הדבר אפילו
שיעשעני משהו וראיתי עצמי גיבור במחזה.

מְשׂוּאָה
MASSUAH

אוכלוסי־לבוב עזובה המוני־המונים — קצתם מזרחת, לצד
רוסיה, ורובם דרומה, לצד רומניה. אמי־חורגתי ביקשה מאבי,
פי נסע גם אנו. השיב לה: אתכם הייתי שולח, אך אני עצמי
חייב להישאר, רב חייב לשמש בכהונתו בימי הרעה פבימי
הטובה. נשארנו, איפוא, פולנו. בינתיים נשמנו קצת לרנחה —
אנגליה וצרפת הכריזו מלחמה על גרמניה. התנחמנו: עתה לא
תארך המלחמה. אך בשנים־עשר בספטמבר שמענו רעמי־
התותחים של צבאות־הגרמנים — האויב בשערי לבוב, מצור.
למחרת יצאה כל העיר פולה לרחובות — נחלצו אבני־
המדרכות וגבנו, בהשגחת החיילים, מיתרסים פנגד טאנקים.
המיתרסים מתגבהים והולכים ומעפבים את התחבורה. הרעב
פושט, אין מים ואין מאור. המבוכה והבהלה אין לשער, אנשי־
הרשות ומשמשיהם ברחו ועזבו את האוכלוסים לנפשם. בוקר־
בוקר, טרם שחר, הייתי משתמש בהפסקה שחלה בהתקפות־
התותחים, ויוצא לפרבר רחוק, הסמוך לקו־החזית, כדי להשיג
אוכל־נפש. הייתי שב, עמוס פגמל, מתחמק בסימטות־העיר.
אך שמעתי שריקת פגז, נלחצתי אל הקיר. הרחובות היו ריקים
מאדם. זעיר־שם זעיר־שם נראה מישהו כמתגנב משער לשער,
וכן נראה חלל־אדם או פגר־סוס, ששיסעום רסיסי־הפגזים.

חיינו חיי־מרתפים ואך לשעה רחוקה, היינו יוצאים לחצר.
המצוקה גדלה, וכל יום קשה מחברו. אבי — הרגשה היתה בו,
פי הגרמנים לא יבואו לבובה, ובאמונתו זו היה מחזק לב רבים

ורוחם. בראש־השנה נעשה אחד המרתפים הסמוכים בית
 תפילה. מעודי לא הרגשתי עומק התפילה: „ונתנה תוקף
 קדושת היום כי הוא נורא ואיום“, כאשר הרגשתייה עתה. עולד
 רואה לפני את אבי, ספר־התורה בידו והוא קורא בקול ^{משואה} _{MASSUAH}
 ונאה: „שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד“, ועודי קולט זמזום
 להקה מטוסי הגרמנים שנשמע אותו רגע, ועודי חש את הדף־
 תאווה, שנלנה לפצצה שנפלה בקרבת מקום וכיבה את הגדות
 הדולקים. אולם אבי לא הפסיק תפילתו ושקט־נפשו השקיט
 את קהל־המתפללים. אכן, אבי היה פמעין־תנחומים ועידוד,
 וביחוד טובו דבריו: פנופיות חמלניצקי השני לא יבואו
 לבוכה, אם פי המנחם והמתנחמים ידעו שהפולנים לא יוכלו
 לעמוד בפני האויב, ולא ידעו מי עלול להציל את העיר מידו.
 אותו יום ראיתי ראשונה עין בעין את המות. רצתי מן הבית
 שבו התפללנו אל ביתנו — והנה נפל פגז באמצע הפביש.
 אילולא הסתרתתי פהרף עין מאחורי החומה ואבדתי.

בשבעה־עשר בספטמבר התחילו להתאמת דברי אבי,
 שניבא ולא ידע מה ניבא. צבאות ברית המועצות עברו גבול
 פולין. למחרת היום פבר היו בלבוב. אך הקרבות נמשכו —
 הפולנים עודם מתגוננים. רק בעשרים ושנים בו מסרו, מפקד
 צבא המצב בלבוב הגנרל לנגר וסגן־נשיא־העיר ויקטור
 (אביגדור) חיות, את העיר לידי הצבא האדום. הגרמנים
 נסוגו אתור ובשעה אחת בצהרים נכנסו הטאנקים הסובבטיים.
 הרחובות היו מלאים חיילים פולנים בורחים. מחלון־דירתנו
 ראיתי תמונה כזאת: חייל פולני, פצוע־רגל, מדדה ברחוב, הוא

מסיר מעליו את הסגין, המעיל והילקוט וההליכה עודה קשה
עליו. נפל, ואיש לא שם לב לנופל. האוכלוסיה קיבלה את פני
צבאות הסובגטים בשמחה עצומה. — המונים טיפסו על
הטאנקים והריעו בקול גדול. אחרים נטפלו לקציני הפולנים
ושמטו מעליהם את אותותיהם. תמונות אלה עשו בי רושם
רב — הלא בעיני ראיתי עתה מדינה שנראתה כמעצמה, והנה
היא מתמוטטת כבנין־קלפים.

מְשׂוּאָה תל-יזחק

פריה

1021

פּרָק ב

אָבִי

אָבִי, הָרַב ד"ר יחזקאל לוֹוִין, מוֹצֵאֵן ממשפתת־רַבָּנִים
מעונפת, וְהִיא מתיחסת על ר' צבי אשפנזי, הנקרא חכמי
צבִי, רבּה של אַמֶּשטֶרדָם. אבִי־אבִי, הוּא זְקֵנִי, ר' נתן
לוֹוִין הִיָּה רבּה של קהילת רִישָׁא, וְאִם אבִי, הִיא זְקֵנַתִּי, הִיתָה
בתו של ר' יצחק שמלקיס, רבּה של לבוב, מְגֹאֲנֵי דוֹרוֹ
ומחבר הספר הנודע „בית־יצחק“. אבִי גדל, אִיפּוֹא, באוֹרֵתָה של
אהבת התורה ולימודה ולא ופלא, כִּי הוּא, כְּאֲחִיו, בִּיקְשׁוּ גַם
הֵם להמשיך את שלשלת האבות ושקדו על התורה שִׁהְיוּ
ראויים ליֵשֵׁב על כֶּסֶּא הרבנות. אבִל שׁוֹנָה הִיתָה דְרָכָם של שְׁנֵי
האחים, אֲחִי־אבִי, הוּא דוֹדִי ר' אהרן לוֹוִין, שְׁהִיָּה רב תחילה
בקהילת סְמִבּוֹר, ואח־כֵּן בקהילת־אבִי, בְּרִישָׁא, הִיָּה מְחֻשְׁבִי
הַרְבֵּנִים הַחֲרָדִים, ומראשי „אגודת־ישראל“ וצִיר בְּסִיִּים (בית־
הנבחרים) הַפּוֹלְנֵי, ואִילּוֹ אבִי הִיָּה מְחֻשְׁבִי הַרְבֵּנִים הַנְּאֻרִים
וְנֶאֱמָן לְצִוּוֹת. גַּם דֶּרֶךְ חִינוּכֵי הִיתָה שׁוֹנָה — כְּשִׁקִּידְתִּי עַל
לִימּוּדֵי־קוֹדֶשׁ שְׁקִידְתִּי עַל לִימּוּדֵי תוֹלַדָּה, גַּמֵּר חוֹק לִימּוּדֵי
בְּגִימְנִסְיָה, בְּאוֹנִיבֶרְסִיטָה בְּקֶרְאָקָא, שְׁזִכְתָּה אוֹתִי בְּתוֹרַת
דְּקִטּוֹר עַל מַחְקָרִי: „הַנִּיאֻפְלִטוֹנִיּוֹת וְהִיהוּדוֹת“.

הרב ד"ר יחזקאל בר"ם נתן לוין ז"ל

עודו צעיר נתמנה רב בקאטוביץ, וכאמור הניח אותה. כי נקרא להיות רבם של הנאזרים בלבוב. הוא הניח את הקהילה ההיא, משום שלא יכול להשלים לרוח ההתבוללות ששלטה בה. עצם דיוקנו ועמידתו עשו רושם — גבוה, תמיר, חיוך מיטיב מאיר פניו, שאפילו קמטיהם, לא פחות משהעידו על דאגה העידו על טוב-לב. קימורת מצחו הגבוה סיפרה על השכלה ודעת. שערות ראשו כהות ושערות זקנו כעין הצהוב הנאה. זה אבי וזה מורי היקר באדם.

הוא היה כהן לאל עליון. העיקר היו לו אהבת-הבורא ואהבת-ישראל וכל השאר כטפלה לעיקר. תפילתו בלחש היתה ברוב פננה, תפילתו בקול היתה ברוב עוז. חביב היה על קהלו ורבים-רבים, ביתוד העניים והקטנים, היו מבקשים חסותו. גדול היה כוחו בפה והיה מטובי הדברים. דרשותיו כינסו שומעים רבים, ותפסו לב הקהל ומחו בחכנם ובמחשבתם, ובעיקר בבהירותם. מפורסם היה ההספד שקשר על תלמיד-האוניברסיטה הלבובאית צ'רמאיר, שנרצח ב־1938 בתחום האוניברסיטה הזאת בידי תלמידים פולנים, שונאי-ישראל. בהספדו זה תקף, במלים ברורות, את דרכה של הממשלה הפולנית ומדיניותה. הציונות נחשבה לו המוצא היחיד למצבם של היהודים, כשם שנחשבה לו ההשקפה היחידה היאה ליהודים. מנעוריו היה מעורב בתנועה וחייה, רבנותו ועבודתו המדעית, לא עיכבוהו מהיות גשיא הקרן-הקיימת וקרן-היסוד בפולין הקטנה. אחר-כך עבד במסירות בועד הפועל של ההסתדרות הציונית, וזכויות עבודתו רבות. ספרית-העזר שלו היו בה שנים-עשר אלף כרך וכל שעה פנויה היה יושב בה.

קורא ומעיין. הספריה היו בה שלוש מחלקות: רבנית, פילוסוף
פית, היסטורית. אוהבי-ספר יכלו למצוא בה כמה וכמה ספרים
יקרי-מציאות, הקרויים „עורבים לבנים“. כן, למשל, זכור ^לא
פי היו בה „מלחמות היהודים“ ליוסף בן מתתיהו, מהדורת ^{שנייה} ^לה
1506, ותלמוד בבלי מדפוסי ונציה ראשונים.

היה ירידם של בני-הנעורים. התענין בהם ובהשקפותיהם.
התענין בשיטות הלימודים בבתי-הספר. היה פטרונן של הנוער
היהודי, שלמד בבתי הספר של הרשות, והיה שם מטרה לחיצי
השנאה של המורים והתלמידים הפולנים. בתורת מפקח בתי-
הספר העממיים של הרשות היה מבקר בהם לפרקים קרובים
ביותר, ומשתדל לעזור ולהקל. לשם כך בלבד נטל עליו את
הכהונה רבת-הטרח הזאת. ערך בשביל הנוער הלומד תפילות
מיוחדות ב„תיכל“, הוא בית-התפילה של הנאורים. שקד הרבה
על החינוך ברוח האמונה והמסורת, ובימיו עלתה רמת לימודי
הדת היהודית בבתי-הספר הפלליים. אך הוא לא הסתפק בכל
אלה — יום-יום היה מרצה שעתים בפדגוגיון (בית-ספר גבוה
להכשרת מורים לבתי-הספר היהודיים) ובשנים האחרונות
לפני המלחמה היה ראש המוסד הזה. ואף פי העבודה הזאת
היתה רבה. מצא לו שעה פנויה לעבודת חקר ומדע. הוא חיבר
שלושה ספרים — כתבי-היד הם עתה בברית המועצות — שם
הספר האחד זכור לי: „מרפוט אברליוס — קיסר ופילוסוף“,
שם הספר האחר הוא כנראה: „גיאופלטוניות“. על הספר הזה
עבד יחד עם ידו, רישארד גאנשינג, פולני ופרופיסור
באוניברסיטה הלבובאית, אוהבי-ישראל (בהשתדלותו יצאו כל
שירי ה. נ. ביאליק בתרגומו הפולני של שלמה דיקמן).

סביבת־גידולו של אבי היתה סביבת־חרדים, אך הוא הרג
 ממסגרתה. ואני רואה חובה לעצמי לציין, כי הוא הרג ממנה
 לא מטעמי־אמונה או מטעמי־מסורת, אלא מטעמי־לאומיות.
 רוב החרדים בימים ההם נלחמו בכל הדרכים בתנועת הלאומיות
 היהודית החדשה, נלחמו בצינונות כשם שנלחמו קודם
 בהשפלה. עצם־העובדה, כי אבי למד בצד לימודי־קודש גם
 לימודי־חול, לא נעמה לחרדים ההם. הללו אמרו: דבר זה
 לא נאה הוא לנכדו של בעל „בית־יצחק“. אלה שכחו, כי בעל
 „בית־יצחק“ עצמו, שהיה גדול בתורה ובדעת, היה מאוהדיהם
 של חובבי־ציון הראשונים, כשם ששכחו, כי תלמידו בן אחיו,
 ר' גדליה שמלקיס, רבה של פשמישל, היה מראשי הציונים.
 ובאמת היה אבי שומר מצוה קלה כחמורה בקפדנות יתירה.
 היה חרד עד אחרון יומו, ואם נלחם בחרדים, הרי לא משום
 שהיו אדוקים במצוות, כי אם משום שהיו אדוקים בבערות,
 והיו חוסמים את דרך הנוער בפני רוח־השפלה ובפני רוח־
 תחיה. ההתנגשות בין אבי ובין החרדים נתגלתה ביותר
 בימים שאבי היה מועמד לרבנות של הנאורים בלבוב, תחילה
 הסתפקו ידיביו במאמרי־פולמוס בעתונים, אחר־כך איימו עליו
 כי סופו יהיה כסופו של ראשון הרבנים הנאורים בלבוב, הלא
 הוא הרב ר' אברהם כהן, שמתנגדו הקנאים המיתו אותו
 ב־1848 ברעל. אבי, כשם שלא נרתע מפני החירופים לא נרתע
 מפני האיזמים. המקולקלים שבחרדים נשאר אוביו עד מותו,
 ואפילו אחרי מותו, המתקנים שבחרדים למדו לכבדו ולהוקירו.
 יפה היתה הידידות שפיגו ובין רבני החרדים שבקהילה.
 בימי כהונתם של אבי וחברו, הרב ד"ר לוי פרוינד, נעשה

ה"היכל" מרכז חשוב. מעל דוכנו נשמעו דברי תורה ומוסר
 דברי-תוכחה על אטימות הלבבות והמוחות, דברי עידוד לרוח
 לאומיות, זקופה ודברי גינוי לרוח התבוללות מתרפסת.
 בשבתות ובמועדים היה ה"היכל" מלא וגדוש, כאשר לא
 מאז ואבי לא הסתפק בבימה שבעל-פה — דוכן ה"היכל",
 הוא ביקש גם בימה שבכתב — כתב-עת. עוד קודם היה
 כותב בעתוני היהודים בפולין — בעתונים הפולנים-יהודיים
 "כּוּלְחָ" (רגע), "נובי דז'נניק" ("עתון יומי חדש"), ובעתונים
 האידיים "טאגבלאט" ("עתון יומי"), "דער נייער מארגען"
 ("הבוקר החדש") ואחרים. עתה נעשה לו השבועון הפולני
 ציוני "אופיניה" ("דעה") כבימת-קבע. אחרי מות מיסדו
 ועורכו, מטובי העסקנים והעתונאים, ד"ר אברהם אינזלר,
 נעשה אבי עורך ראשי, וכשרונו הפובליציסטי נתגלה עתה
 בשלימותו. פירסם פה מאמרים ראשיים — נחתמו בתיבה
 הראשונה של שם-משפחתו — ובהם נלחם לבלי חת בריאקציה
 וגילוייה השונים. ליד השבועון יסד הוצאת-ספרים "צופים",
 שהוציאה כמה ספרים חשובים.

ומה היה אורח-חיו של אבי? היה קם יום-יום עם שחר
 בשעה ארבע, ועד שעה שבע היה עובד בחדרו. אחר הלך
 ל"היכל", להתפלל שחרית, אחרי ארוחת-הבוקר היה מקבל את
 הקהל עד שעה שתיים, ופעמים עד שעה ארבע אחרי הצהרים.
 חדר-ההמתנה היה תמיד מלא, אחרי הצהרים היה מרצה
 בפדגוגיון ומפאן הלך ל"היכל" לתפילת מנחה ומעריב. בערבים
 היה עסוק במוסדות שניהלם, או בישיבות. לעתים רחוקות
 היה לו ערב פנוי — או אז היה מסתגר בספרייתו וקורא וכותב.

אורח-חיים זה לא הניח לו זמן פנוי בשבילנו, הילדים. דבר זה גרם לו צער, אך לא יכול שלא להעדיף את חובותיו לכלל ועניויו. אך כפיצוי גדול היו לנו, הילדים, לילי-שבתות ושבתות. הנהגת ביתנו היתה ברוח המסורת ודרפנה — ליל-שבת וליל-הסדר והמועדים היו באר קדושה, וזכרם נחרת בעומק נפשנו.

בכלל ידידיו של אבי היה גם ראש הפהוגה של בני-הדת הקתולית-יננית (הם הרוֹתָנים, שהם רופה של האוכלוסיה הנוצרית במזרחה של גליציה), המיטרופוליט הנסיך אנדריי שְׁפֵטִיצְקִי. ומעשה שהיה כך היה: במלאות לו, לראש-הפהוגה הזה, שבעים שנה, ראו אנשי הפהוגה של בני הדת הקתולית-רומית (הם הפולנים, שהיו מיעוטה של האוכלוסיה הנוצרית במזרחה של גליציה) לעבור בשתיקה על היובל הזה. אבי שידע כי אך שנאה היא שהסיתה אותם לנהוג כך, ביקש לגלות ברבים את מחאתו — עמדו הוא וחברו, הרב פרוינד, והלכו אל המיטרופוליט לברכו. פן נתקשרה ידידות בין שני פוהנים של שתי דתות, ששניהם היו פילוסופים ומאמינים. הידידות הזאת נשאה לימים פרי — המיטרופוליט הישיש גילה, בימי הפיבוש הנאצי, רוב מסירות ואצילות, והציל יהודים רבים מכליה. בימים ההם הוכיח, כי לא שוא היו דבריו באזני אבי לאמור: אני ידים של ישראל.

מלחמה. ימי הפיבוש הסובייטי. אבי התחיל פרק קשה בחייו ובפעולתו. על אף הסכנה לא עזב משמרתו. הורה והוכיח מעל דוכנו, ופעמים דיבר במלוא עוז בגנותה של התעמולה

נגד הדת שטרחה בה שלטונות הסובייטים. על שום עוון זה
 בו פבד גם יהודים גם שאינם יהודים, וקומוניסטים בכללם.
 והוא עשה מה שעשה כמי שיודע, כי שליחות היא
 והאלוהים עמו. ההיכל פינס עתה קהל גדול יותר, מש
 מכנס לפני המלחמה. השלטונות הציעו לפני אבי כהונות
 חשובות, ציבוריות ומדעיות, אם זאת לנתר על רבנותו, אך
 הוא נאמן לדרך בחיים, דרך האמונה, ולא ויתר בה כמלוא
 השערה. הוא הזקין, שערותיו הלבנות, אך אשהנעורים להטה
 בעיניו ומרצו פאו פן עתה.

בשלושים ביוני 1941 נכנסו הפנופיות הראשונות של
 צבא הנאצים ללבוב. כבר למחרת היום התחוללו פרעות
 ביהודים. גפלו ראשוני הקרבנות. ידידי אבי הזהירו אותם
 כי יתחבא. אך הוא לא היה מן המתחבאים. בראותו כי
 הפרעות משתוללות והולכות, גמר בנפשו לפנות למיטרופוליס
 שפטיצקי ולבקשו, כי ישפיע בכוחו על אוכלוסי האוקראינים,
 שהוא ראש כהונתם ושהיו עתה הפורעים, ויחדל הטבת. אמר
 בלבו ועשה. וזו פתיחת דברי אבי, שתרגמתיה לו מפולנית
 לאוקראינית:

.... באתי אל פבד רוממותך, בשם קהילת יהודי
 לבוב ובשם פמחצית מיליון אוכלוסי היהודים החיים בשטחי
 אוקראינה המערבית. אמרת לי פעם אחת: אני ידידם של
 ישראל. תמיד הדגשת את אהדתך אלינו. אבקשך עתה, כי
 פרגע הסכנה הנוראה תתן הוכחה לידידותך ותשפיע על
 ההמונים המשתוללים הפורעים בנו. אני מתחנן על הצלת
 מאות אלפי יהודים והפלייכול והפליידוע יתן שכרך".

לימים שמעתי מפי המיטרופוליט כמה פרטים על פגישה זו. המיטרופוליט ביקש ממנו, כי ישאר בארמונו עד יעבור זעם. אך אבי השיב: „שליחותי גסתיימה, באתי לבקש על הכלל, ואני שב אל הקהל אשר בו מקומי, ויהי אלוהים עמי.“ אמר ויצא. בביתנו היתה אותה שעה מיליציה אוקראינית, שסחבה יהודים לבריגידיקי (כך שם בית-הסוהר הגדול בעיר). שכנה אחת חיפתה בכננה לאבי להזהירו על הסכנה, אך הוא ענה לה: הינו הנך, וחזור פסיד עלה במדרגות. ליד דלת-דירתנו תפסוהו האוקראינים והוליכוהו לבריגידיקי, ופה מת על קידוש-השם.

הוא הלך גאה, מופה בידי גרמנים ואוקראינים, ראשו מורם ופניו שקטים. בפני אדם שקיים חובתו, ומצפונו כבדולח לסוהר. בבואו אל בין המוני היהודים בבית-הסוהר אמר וידוי ופנה לחבריו-לגורל וקרא בקול אדיר: „שמע ישראל אדוני — — — ולא פילה דבריו, פי מכונת-יריה הפסיקה דבריו וחיו פאחד.

כך מת אבי, ועמו מתו אלפיים מיהודי לבוב, ועיני רואות וכלות.

אזסיף, כי אבי בלכתו לבית המיטרופוליט, לבש את בגדי הכהונה והכסיות השחורים, שלא היה לזבשם אלא ללנית-מת, ולפני לכתו נפרד מעמנו בלב נרגש, כדרך ההולך למות, הוא המות שהיה פת-חיו.

פֶּרֶק ג

חֲרָף בְּשִׁטּוֹנָה שֶׁל בְּרִית הַמוֹעֲצוֹת

בַּיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁל כִּיבוּשׁ הָעִיר בְּיַד הַצָּבָא הָאֲדוּמָה, עֲבָרָה הַהֲנַהֲלָה לַיָּדִים חֲזָקוֹת. אֲמַנָּם, גַּם עָתָה רַבּוּ הַמְּבוֹכֹחַ וְהַפְּלוּלִים, אֲבָל חַיִּי הָאָדָם וּרְכוּשׁוֹ הֵיוּ בְּטוּחִים. חָדְלוּ גִזְלוֹת, גְּבִיבוֹת וְכֹדוּמָה. הַצָּבָא הָאֲדוּמָה עֲצָמוּ, מִצּוּיֵד בְּכִיבוּשֵׁי הַסְּכֵנִיקָה וְהִישְׁגִּיהַ הַחֲדָשִׁים בְּיוֹתֵר — טַאנְקִים וְנֶשֶׁק אֲבִטוֹמָטִי — עָשָׂה בְּנוֹ רוֹשֵׁם עֲצוּם. הַקְּצִינִים הַסּוֹבִיטִיִּים גִּרְאוּ צְנוּעִים בְּיוֹתֵר, אוֹלָם אַחֲרֵיכֶן נֹכַחְנוּ לְדַעַת, כִּי כָל אֶחָד מֵהֶם הוּא מוֹמַחָה חָשׁוּב בַּמְקֻצְעוֹ. כּוֹלָם שִׁיבְחוּ פֹה אֶחָד וְקוֹל-אֶחָד אֶת מְדִינַתָּם. הֵיחָה זֶה פְּגִישַׁתְנוּ הָרִאשׁוֹנָה עִם הַתְּעַמּוּלָה שֶׁלֹּא יָדַעְנוּ עַדִּין. תַּחֲלִילָה הֵינּוּ מֵאֲמִינִים לְכָל דִּיבּוּר שֶׁלָּהֶם, אוֹלָם לִימֵים רֵאִינוּ, כִּי יֵשׁ מֵרַחֵק בֵּין הַתְּמוּנָה שֶׁצִּיִּירוּ לַפְּנֵינוּ וּבֵין הַמְּצִיאָרָה, לֹא הֵינּוּ מִקְמָצִים בְּבִדְיָחוֹת שׁוֹנוֹת. הַיְכוּלוֹת לְהַצְטַרֵּף פְּרִכֵּי פְּרִכִּים, בִּג. ק. ה. ד. (קוֹמִיסְרִיאַט עַמְמִי לַעֲנִינִים פְּנִימִיִּים) הַחֲרִישָׁה — לֹא הֵיוּ מְאֻסְרִים. שְׁקֵט וְשִׁלְנָה.

בְּאֶחָד מִחֲדָשֵׁי הַחֲזָרָף נִקְרָאָה הָאֲסִיפָה הַלְּאוּמִית, שְׁמוֹעַמְרִיהַ נִתְּמַכּוּ עַל יְדֵי שִׁלְטוֹנוֹת הַכִּיבוּשׁ, וְהִיא הַחֲלִיטָה פֹה אֶחָד עַל סִיפּוּחָה שֶׁל לְבוֹב וְשֶׂאֵר שְׁטַח־פּוֹלִין הַקְּטָנָה לְרִפּוּבְלִיקָה

הסוביטית הסוציאליסטית האוקראינית. בשם: אוקראינה
 המערבית. זכורני, כי עברתי אז עם אמי ליד התיאטרון
 העירוני, שבו התפנסה האסיפה הזאת. בבין התיאטרון הגדול
 היה מוקף מפל עבריו משמרות נ. ק. ו. ד. והעוברים ושבים
 לא הורשו להתקרב אליו מרחק ארבעים מטר. עם ההחלטה
 של האסיפה היא באו שינויים גדולים בחיים — השפה
 האוקראינית נעשתה שפה רשמית, האוקראינים זכו עתה
 למשרות רבות. הכתובות הפולניות ברחובות ובחנויות נעלמו
 עד מהרה. אולם העיר שמרה את האופי הפולני שלה —
 והיהודים הם שסייעו לכך. לימים ראו, כיצד שילמו להם
 הפולנים רעה תחת טובה: בימי פיבוש הנאצים היו הפולנים
 מלשינים על היהודים, מסגירים אותם לידי רוצחיהם.

בדרך כלל לא היו אוכלוסי היהודים — חוץ מן
 הקומוניסטים שבהם והגוטים אליהם — שמחים במשטר
 החדש. הסיבה פשוטה: רובם בני המעמד הבינוני ועוסקים
 במסחר, והמשטר הזה עירער את עמדתם. ביחוד סבלו מחמת
 ההלאמה של רכוש הבתים והחנויות. אנשי הסוביטים היתה
 בהם חשדנות רבה, מופרזת — פשוט, היו חוששים לשתות
 כוס תה — שמא ירעילום. ודבר מענין הוא, כי חשדו אפילו
 בקומוניסטים שישבו בבתי הסוהר בימי שלטונם של הפולנים.
 את המשרות החשובות מסרו לאנשים שלהם, שבאו במספר רב
 מפנים רוסיה. איבה רבה נודעה מהם לדת, ותהיה אשר תהיה.
 סמוך לכניסתם פתחו בתעמולה עזה נגד הדת. לא סגרו את
 בתי-התפילה, הניחו גם לכמרים ולרבנים, אולם קשה היה לחצם
 הכספי — בתי-התפילה היו מחויבים לשלם מסים, וסכומיהם

גדולים ביותר. ה"היכל" שאבי פיתח בו, היה חייב לשלם חודש
 חודש מס בסך 125.000 רובל, ובתי-התפילה של הנוצרים
 שילמו סכומים לא פחותים מזה. מובן, בית-תפילה שלא פוּסַע
 את המס — נסגר. גם משמשי-הדת היו מחוייבים בתשלום
 מס לא קטן. אולם הציפור עמד בפני לחצים — העמים על
 עצמו את נטל המסים ושילמם.

לימים התחילו גם הרשמות שונות. תחילה לפי המקצועות.
 אחר-כך לפי השייכות הלאומית. אחר-כך — מי יש לו
 קרובים בחוץ-לארץ, ובאחרונה — מי מוכן לבסוע לבקעת-
 הדון. באופן כזה השיגה נ. ק. ו. ד. ידיעות שונות שהיו
 נחוצות לה. בהרשמות אלה נודמן לנו מונח חדש: מוצא
 סוציאלי. פלומר: כל אחד צריך היה לרשום מהו מעמדו
 החברתי ומקצועו של אביו ואמו. טוב היה למי שאביו פועל,
 בעל-מלאכה; לא טוב היה למי שאביו בעל בית-חרושת,
 סוחר, בעל-אחוזה. אני הייתי אוכלל כפליים: אבי היה רב —
 באופן רשמי נקרא "יבריסקי פופ", פלומר: פומר יהודי,
 ואמי — בתו של בעל-אחוזה. מעמדי בבית-הספר לא היה,
 איפוא, ממוזל ביותר, כי שלושה שבועות לאחר הפיגוש
 נתחדשו הלימודים בגמנסיה.

תחילה התנהל הכל בקודם — השלטונות עדיין לא
 הספיקו לשים עינם על הכל. הסיסמה הראשונה לסובנטיוזיה
 של בית-הספר יצאה מלפני התלמידים — אלה היו הנערים
 הפליטים שהציפו ממש את העיר, וחוללו-מרידות בכיתות
 רבות. רוב התלמידים לא נשמעו להם, והמורים לא ראו את
 עצמם בטוחים — חסרי אונים היו בפני תלמידיהם. כך

התחילו הזלזול והרשלנות בלימודים ומעשי-עונש ונקם במורים שנואים. שפת הלימודים נשארה בעינה — לפי התכנית הפולנית. בנובמבר נשלח מנהל חדש, רוסי, וגם שליח מיוחד, שתפקידו היה למשוך את התלמידים לקומסומוול, היא האגודה הקומוניסטית לנוער. מנהלנו הקודם והחביב, מר איגל, הורחק. בעצם, חדלה הגימנסיה החביבה שלנו להתקיים — שוב לא היתה זו הגימנסיה היהודית, אלא בית-הספר התיכוני מספר 32. התקנה הראשונה של המנהל החדש היתה נכונה מאד — החלפת השפה הפולנית בשפת-הלימודים לאידית. אולם התקנה הנכונה הזאת הנמיכה את רמת-הלימוד. צר להודות, אך חובה להודות על האמת: התלמידים כמורים לא שלטו דים באידית הספרותית, וגם לא היו בה ספרי-לימוד. מתכנית הלימודים נמחקו לימוד השפה הלטינית, ולפי שעה גם לימוד דברי-הימים. השליח המיוחד לפעולה פוליטית בין התלמידים לא הצליח — התלמידים השתדלו בכל הדרכים להשבית את פעולתו, ובכל מיני תחבולות התחמקו מפתירת ועד של תלמידים. לא באו אל המיטינגים, שנקראו על ידי השליח המיוחד. היתה זאת תגובה פשוטה של התלמידים שאמרו: אין אנו רוצים במה שמבקשים לכפות עלינו. משלא הצליחו השידולים, באו דרכי איום ואימה, אולם אלה הגבירו את ההתנגדות — התלמידים שנאו את בית-הספר ומוריו, אשר — חוץ ממעטים — הסתגלו למצב החדש. התלמידים סירבו ללמוד, ואף לא למדו — ורובם לא באו לבית-הספר אלא פעמיים בשבוע. מי שלא נהג כך היו רוב התלמידים מחרימים אותו.

ובעיר — הרעב מתפשט והולך. המלאי בתנויות, שלא
 הולאמו עדיין, אצל במהרה. ביחוד משום שאנשי הסובייטים
 היו קונים הכל. בחדשים הראשונים לא היה המסחר חפשי, וכל
 מי שניסה בו ובתגלה — בא על ענשו. בראות הסובייטים
 כי ענין המזונות מסתבך והולך התירו מסחר חפשי. טוב היה
 שהלתם נמצא די הצורך, אף כי הוצרכנו לעמוד שעות ארוכות
 בתור כדי להשיגו. התרגלנו כי אין משיגים דבר בלא תור.
 באחד מימי דצמבר בוטל המטבע הפולני, הזולטים,
 והונהג מטבע רוסי — הרובלים. דבר זה, שנעשה פתאום ובלא
 החלפה רשמית, החמיר את המצב הפלפלי. ראשית, אך מעט
 רובלים היו מהלכים בשוק, שנית — האיכר, שאינו מרגיל
 עצמו בנקל למטבע חדש וחשדנותו בעניני ממון נודעת, חדל
 להביא יכולו העירה. קשה היה גם ענין עצי-ההסקה, אולי
 אחד הדברים הקשים ביותר בימי המלחמה. ביותר סבלו
 הפליטים, רובם ככולם יהודים, שברחו משטח-הכיבוש הנאצי
 לשטח-הכיבוש הסובייטי. אין לתאר את רעבונם וענים,
 והציבור התענין בגורלם אך מעט.

התעמולה עבדה מלוא תקפה. על כתלי הבתים התנוססו
 סיסמאות מסיסמאות שונות, תמונות של אישי ברית המועצות.
 בן-לילה צצו במגרשי-ציבור פסלים וציורי-בד, העשויים
 באמנות. היה גם שפע של תעמולה אשר ידה היתה בכל —
 במיטיגים, בסרטי הקולנוע, במחזות התיאטראות, בספרים,
 ודרבן של השפע שהוא משביע, אך משביע יותר מדי, וגם
 מעייף, ואף מאסרים התחילו — בית-הסוהר, בריגידקי, התחיל
 מתמלא. אז נאסרו רק אנשים בעלי עמדות פוליטיות חשובות

בפולין, כלומר — בעלי משרות בממשלה הפולנית ומוסדות,
 עסקני ציבור, עתונאים, סוציאליסטים וגם — מה שהיה תמוה
 ביותר — קומוניסטים מלפני המלחמה. וכן נאסרו מי שהיו
 קצינים בצבא הפולני — תחילה נצטוו להירשם, ואחר
 נאסרו לפי הרשימות האלה. אנשים אלה, או שנעלמו פתאום —
 בלי להיחלף באה אל לפני ביתם מכובת נ. ק. ו. ד., ואנשיה
 היו אומרים לבני-הבית, כי נפלה אי-הבנה, וצריך לבררה
 במיליציה. ולא עוד, אלא היו מנחמים את בני-הבית, כי
 הנאסר ישוב במהרה, לכל המרובה אחרי שעה. וכך נעלמו
 עקבות הנאסרים, וכל מאמצי המשפחה להינדע היכן הם, היו
 לשוא. היו שמועות, כי בימים ההם נורו הנאסרים בהמונים,
 אולם אלה היו שמועות פז. על כל פנים הגדילו המאסרים
 את המבוכה, ומי שעסק לפניו בעניני ציבור היה שרוי
 באימת-תמיד, לא היה ישן בביתו, וכדומה. הגבולות לא היו
 ברורים, ועל פן הצליחו רבים להימלט, מי להונגריה, מי
 לרומניה. ההברחה פרתה מאד. מאוקראינה המערבית הבריתו
 אנשים ואליה הבריתו סחורות.

אין צורך לומר מה גדולה היתה המתיחות בביתנו. הלא
 אבי היה אחד מחשובי עסקני הציבור. אולם הסובייטים פסחו
 עליו. אימה זו מפני הגורל הצפוי שעה-רשעה לאבי היא
 עגומה לכך, שהייתי עויין את הסובייטים. גער הייתי ולא
 ראיתי עוצם הסכנה, שהרחיקו הסובייטים מעל חייהם של
 המוני בני-עמנו אשר פרשותם, מובן, הרבה עשתה גם מצוקת
 החיים — הקפיצה מרוב טובה לרוב עוני. לימים, בימי פיבוש
 הנאצים, היינו מזפירים את ימי פיבוש הסובייטים בגעגועים

רבים. עתה היו ימי סתיו קודרים ואפורים, ואחריה באו ימי
חורף קשים. היינו מרוכזים בבית. היינו יושבים בחדר אחד,
כדי לחסוך עצי-הסקה, ויתרונם של החיים האלה, שאבי היה
עמה עמנו ויכול היה להקדיש לנו יותר מזמנו. תפקיד ^{משואה} ~~מאשה~~
נועד לרדיו. בנשימה עצורה היינו שומעים את תחנות השידור.
ביחוד לונדון וטולוז, בצפותנו למאורעות פוליטיים יוצאים
מגדר הרגיל. כל ידיעה ששמענו רקמנו סביבה רקמת סברות
והשערות, עתים דמיוניות ביותר. במערבה של אירופה ניטשה
מלחמה ואנו — אך הדיה נתגלגלו אלינו. הקשבנו לרדיו
וחיפנו מה גלד יום.

פרק ד

שנת 1940

בראשית השנה הזאת חליתי באספרה. חוסר-הרפואות היה גדול, וכמעט שאי אפשר היה להשיג נסיון, שבלעדיו אין לרפא מחלה זו. בימים ההם חשתי מקצת טעמה של מיתה — תחילה מיחושים עזים, אחר-כך פג הפאב, ובאחרונה לא הרגשתי דבר סביבי. ברור היה, כי אם לא יושג הנסיון — אמות. ביום התמישי לחליי נתעוררתי והייתי כמשותק. בדוחק קלטתי מעט אויר וכמעט שנתנקתי. אבי התגנע הרבה עד שהצליח לקנות, בסכום עצום בשוק השחור, את הנסיון הדרוש.

בימי ההחלמה נתעורר בי כמין רעב ללימוד וקריאה. ואחריה שבתי, אם כי לא בחפץ רב, לבית-הספר. עתה חשתי צורך רב בידידות, ולמולי נמצא לי ידיד יקר, — שכני לספסל-הכיתה — זיגו גולדברג. מבחינת האופי היינו שונים ביותר, ואפשר כי הניגוד הזה קרב אותנו. היינו לומדים יחד והייתי מרבה לשבת בביתו ואהבתי את הזריו ואחותו, קלארה, תלמידת-קונסרבטוריון, שנגינתה הנפלאה בפסנתר היתה מוציאה אותנו מתוך המציאות האפורה והחמורה ומעלה

אותנו לתוך עולם של דמיון וחלומות. פעמים, כשהייתי בא
נכה־רוח לביתם, היחה יושבת לפסנתר ומנגנת, ודימיתי כי
אין העולם פולו בלתי אם שפעת צלילי כסף. אני מודה לך
זיגו ידידי, ממלוא לבי — עתה ידעתי כמה חום וחיבה ^{משואה} ^{מאשר}
עלי ביתכם. הסופה החריבה את ביתכם זה, בית־יהודים נחמד,
וכולכם־פולכם נפלתם מידי המרצחים.

בית־הספר נשתנה קמעה־קמעה. רמת־הלימודים עלתה
בהרבה, ושוב הטלה עלינו חובת לימוד מסודר ומתוקן. ימי
תורה וכוהו עברו ללא שוב, השלטונות הסובייטיים של בית־
הספר השליטו משמעת־ברזל. הם השפילו בדרכים שונות
לפודר את גוש־התלמידים. אולם עתה התחילו חיפוכים פולי-
טיים וההתנגדות של התלמידים שוב לא היה בה העוז של
הימים הראשונים. הרגשנו עצמנו חלשים מדי לפתוח במלחמה
גלויה. נכנענו, ביחוד למראית־עין. בית־הספר לבש יותר ויותר
צורה של בית־ספר סובייטי עם „תכנית העשור“, תעמולה
לגנותה של הדת, לעזרת הצלב האדום וכו'. אף הודיעונו,
כי הגימנסיה לנערים והגימנסיה לנערות תהיינה גימנסיה
אחת. החלטה זאת נראתה לנו מאד וקבלנוה ברוב התלהבות.
שפת־הלימודים שוב נשתנתה — לא עוד השפה האידית,
כי אם השפה האוקראינית.

בתקופת חג־המולד הוציא נ. ק. ו. ד. את משלוחי־האנשים
הראשונים לקאזאקסטאן ולסיביר. הוצאו המשפחות של אלה
שנאסרו לפני כמה זמן — בעלי־בתי־חרושת, סוחרים בודעים.
דבר זה נעשה בזריזות ובהגינות. המשלוחים נעשו בתנאים
שבהם אפשר לעמוד בפני נסיעה קשה וארוכה כזאת. מותר היה

להם לקחת עמם את המיטלטלים. כל משפחה ניתנה לרשותה
מכונית־משא ומחצית־יום לצרירת צרוֹרוֹתיהם. מוכן, פי אנו,
שחששנו לגזירת משלות, ברחנו מביתנו. הבהלה היתה נוראה.
ומענין, היו פאלה שאמרו: מי יודע אם אנו, הנשארם, לא
נתקנא באלה הנשלחים. נבואה היא שנזרקה מפיהם ונתאמתה
בשלימותה.

והימים ימי יצובו של שלטון־המועצות. האדמיניסטרציה
(ההנהלה) האזרחית פעלה בזריזות גוברת והולכת. לבוב
הוצפה ממש סחורות, ואפילו תוצרת־מותרות מרוסיה. התורים
לפני החנויות נעלמו. הכל חזר למסלול. חיי־התרבות היו
צרים וטובים. עלתה הרמה האמנותית של התיאטרון, הפיל־
הרמוניה והאופירה; ההצגות היו עתה טובות מלפני המלחמה.
בני־אדם התרגלו לאטם לתנאים החדשים, למשטר החדש, אם
כי ראו את התקופה כתקופת־מעבר. השלטונות התענינו ביותר
בנוער וטיפולו בו בדאגה ובמסירות. ניתנה אפשרות לימוד
לכל אחד ואחד, וחינם. האוניברסיטה הלבובאית לא ראתה
מעודה בכתליה מספר פה רב של שומעים, כמו בימים אלה.
אפשר ורמת־הלימודים לא נשמרה בשלימות, אבל המונים
רחבים ביותר יכלו עתה ליהנות מכל דרגת־ההשכלה. לרשות
הנוער נמסר הבנין היפה של ארמון הפוטוצקים, ושמו הוסב
לארמון הפיוֹנרים (החלוצים). שכל הרוצה יכול היה להימנות
עמם. היו נשפים והצגות תרבותיים ואמנותיים, ורמתם גבוהה
ביותר — השתתפו בהם גדולי האמנים של ברית המועצות.
נוסדה שורה של חוגים: למדעי־הטבע, להיסטוריה, לתעופה,
ובהם למדו והשתלמו המוני בני־געורים, וכך עלתה רמת־

השפלתם. אמנם, כל אלה היו ספוגים תעמולה, וביחוד תעמולה
נגד הדת. עיקר הפננה של בעלי התעמולה היה לבטל את
השפעתם של התורים על הילדים, ודבר זה עלה במידת-מה
בידם. אולם גם מי שהתעמולה הזאת לא היתה נראית לה
חייב היה לתודות, כי הנוער ניתן לו פה הרבה מאד. ההפגנה
הראשונה, בעלת היקף גדול, שנערכה בידי השלטונות, היתה
הגיגת האחד במאי. השתתפו בה אלפי בני-אדם — כל מפעל
ובית-חרושת הופיע בסמלו שלו. הקישוטים היו מחופמים
ומקוריים. אך כלל-התהלכות הזכירה יותר מדי תהלוכת
כנסייה פרבוטקבית.

אבי נקרא למרפז נ. ק. ו. ד. ברחוב פלצ'ינסקה. יראנו
פן יאסר וישלח. אולם הוא חזר הביתה חירז ועיף — חמש
שעות, בלי הפסקה, נמשכה חקירתו, ובכל יום שלישי בשבוע
חייב היה מעתה ללכת שמה להמשך החקירה — חקרו אותו
שם על פעולתו לפני המלחמה, שאלו לפרטי פרטים, כפז עליו
ויפוחים שונים. שמועות שנתפשטו, כי בחקירות כאלו היו
פוגעים בגופו של הנוחקר ומפנים אותו, היו שמועות-כזב.
החקירה היתה ממושכת ומענה, אך לחצה היה מוסרי בלבד.
כך חיינו מיום שלישי ליום שלישי, וכבוא היום הזה לא
ידענו, אם אבינו ישוב או לא ישוב הביתה.

אתרי תקנת הפספורטים והוצאת הפליטים מלבוב הורע
המצב בהרפת. עתה רבו הפלשים, והם הקיפנונו מעבריים,
ואחד מהם הוכנס לבית. החיים היו עתה לזרא. יום מן הימים
הזוהר אבי, פי בקרוב יאסר. לאחר התיעצות ארוכה התליטו
התורים לברות, שכרנו דירה בדימנה וודה, מקום-נופש

הסמוך ללבוב. היו שם הרבה אנשי־לבוב — בעלי סעיף 11 בפספורטים שלהם: אנשים כאלה לא היו רשאים לגור לא בערי־פלך ולא בתחום שהוא פחות ממאה קילומטר מן הגבול. אני נשארתי בלבוב, לא בדירתנו, כי אם בדירת ידידי זיגן. אולם אבי — מזל שיחק לו: פקיד גבוה של נ. ק. ו. ד. התענגן בו ולא מצא בו דופי, ובהשתדלותו יכול היה אבי לשוב לבובה ולשבת בה בלא דאגה. הפקיד הגבוה הזה, בנו של רב בקהילה גדולה באוקראינה, היה בעל השפלה גבוהה ויהודי לאומי. הוא עזר לאנשים רבים, ולא אחת הוציאם ממיצר. פעם אחת נאסר אבי ונצטנה לקחת עמו קצת מזונות ולבנים. בבואו לקומיס־ריאט של המיליציה, ביקש מעם המפקד, פי יואיל לצלצל לפי מספר טלפון פלוני אלמוני ויודיע, פי ד"ר לוין נאסר. היה זה, כמובן, מספר הטלפון של הפקיד ההוא. המפקד נענה לאבי, צילצל כבקשתו, ואותו פקיד נתקשר מיד בטלפון עם השלטונות בקיוב, ולא יצאו אלא שעות מועטות ונתקבלה פקודה משם לשחרר את אבי. מי יתאר גודל שמחתנו, בראותנו את אבינו בבית. המאסר עצמו עשה רושם רב בעיר — מאז הפוקד לא נסגרה דלת ביתנו, בני־אדם רבים, מהם שלא ידענום, הופיעו והציעו עזרתם. מקולומיאה הובא סכום כסף גדול לפדותו.

התחילה שנת־לימודים חדשה. משום מוצאי ומשום ששמרתי מצוות — למרות כל הצרות שנגרמו לי, לא כתבתי בשבתות — ונחשדתי, וכדין נחשדתי, בשייכות להסתדרות ציונית חשאית, שפעלה בתחום בית־הספר, העבירוני לגימנסיה

של תלמידות. פה היתה עלי עין פקודה והקומסאורג התעורר
בי ביותר. נמשכתי בפעם הראשונה בחיי, לעבודה פוליטית —
הייתי מזכיר תא הצלב האדום שבבית-הספר וגשלחתי לקורס
מדריכים בעניני בריאות, הנקרא ג. ס. (מוכן להגנת בריאות)
של ברית-המועצות) או מדרגה ב'. לאחר גמר-הקורס
ניתנה לי עבודת מדריך-בריאות בועד הרובע של הצלב האדום.
ועד-הרובע שלחני לסמינר פוליטי למדריכים, וכך נעשיתי בורג
קטן במנגנון הפביר. עתה שוב לא יראתי מפני הקומסאורג.
אף שלא יכולתי לשנות מוצאי ולא רציתי לשנות מנהגי וגם
עתה לא פתבתי בשפתות. מובן, כי המשכתי לעבוד בהסתדרות
הציונית, וכן הייתי כמשחק משחק כפול. בגלל צמדתי הייתי
מפלל האקטיב (החלק הפעיל) של בית-הספר, וידעתי תמיד
על כל הנעשה, כי מישהו מבינינו היה בכל אסיפה ואסיפה.
אולם התחכמתי בכל מיני דרכים, שלא אסתפח לקומסומול.
לאחר זמן-מה, כשהתחזקנו עברנו מהגנה להתקפה. ביחוד
קשה היה מנהגה של הקומסאורג, יהודיה סובייטית, שהטילה
אימתה על תלמידים ומורים. היו יראים מפניה כמפני אש.
תלמידי בית-הספר היו בענינים פוליטיים, בתונים
להנהלת ועד שלהם, שהפיקות עליו היה בידי ההסתדרות
הקומסומולית של בית-הספר, ואילו הקומסאורג היתה מפקחת
על הכל. גם האקטיב של בית-הספר היתה לו השפעה גדולה.
היה מצב משונה — התא הקומסומולי היה תמיד חולק על
קומסאורג, ואילו האוצ'קום (ועד התלמידים) היה תומך בה.

קומסאורג — ממונה לעניני ארגון בקומסומול.

בתא הקומסומולי היו בחורות מוכשרות, קומוניסטיות בעלות
אופי, שלא יכלו להשלים למצב-הדברים — ביחוד לא יכלו
להשלים לטרור ולבלשות, שפרחו ביותר בבית-הספר שלנו.

מסואה
MASSUAR

לקחנו דברים עם התא הקומסומולי ומצאנו בו בן-ברית
איחודה אותנו המלחמה המשותפת בקומסאורג. אמנם, שום
אחת מבין הקומסומוליות לא ידעה על קיומה של הסתדרות
ציונית חשאית, שאנו חברים בה. חשבו, כי זו אך פרובוקציה
של הקומסאורג. ואנו תמכנו בהם, בכוח האקטיב של בית-
הספר — הרי אנו היינו הרוב המכריע. בכוחות מאוחדים
הפלנו את ועד התלמידים, ובבחירות הבאות נבחרה הרשימה
שהוצגה על ידנו. דבר זה לא בא בנקל — המלחמה נמשכה
כשלושה חדשים ונסתיימה בנצחוננו לכל אורך הקו. עתה
יכלה ההסתדרות הציונית לנשום קצת יותר. אין זאת אומרת,
כי הקומסאורג נכנע, הוא רקם פנגדנו משהו בסתר.

השואל ישאל: מה היתה ההסתדרות הציונית החשאית
שהזפרתיה כמה פעמים? והרי התשובה: היא קמה סמוך
לכניסת הצבא האדום, ותחילה לא היתה מפלגתית. הקימה
אותה קבוצה קטנה של בחורים, תלמידי הליציאום לשעבר.
ראשית עבודתם היתה להציל את הספרייה העברית העשירה,
קודם שנידונה לשריפה. ההצלה הזאת היתה, כמובן, בסתר,
כמעשה גניבה. מראשי הפעולה הזאת ידעתי את הפרו-
פסור צ'ין ואת תלמיד הליציאום בנימין תאומים, שהרי
עבדנו בתנאי מחתרת, ולא הפרנו את כל העושים והמעשים,
שנים אלה עבדו במסירות לציונות והיו נשמת כל הקבוצה.
תכלית ההסתדרות היתה חינוך החבר ברוח יהודית-לאומית.

ברוח ציונית. לימים קיבלה ההסתדרות הזאת גון מסוים — של „הנוער הציוני“. השעה היפה ביותר, החגיגית ביותר, בפעולת המחתרת הזאת היתה האסיפה שנערכה בל"ג בעומר ביער הבילוהורסקי ליד לבוב. אחרי הנאומים, פשה ^{משואה} MASSO ^{השואה} „התקוה“ — רבים לא עצרו דמעה ובלבם נלחטו געגועים לארץ-מולדתנו. ההסתדרות הזאת היתה פצוק העומד בלב ים נגרש — כל בחשול וסער לא יכלו לו.

הנהלת בית-הספר והקומסאורג ידעו, כי יש משהו של אגודה פזאת, אך לא יכלו לגלות כל עקבות של ממש, והבלשים לא היה בידם לתפוס אותנו. אדרבא, מאז נכנסו חברינו לאוצ'קום ולאקטיב של בית-הספר, היתה המלחמה בנו קשה יותר. ואנכי ביגתים, המשכתי עבודתי הנמרצת בצלב האדום. ההבדל בין הצלב האדום הסובייטי וחציה-הסחר הסובייטי ובין הצלב האדום הבינלאומי הוא במה שהמוסד הסובייטי מאמן ביתר מרץ את פלוגות הסניטרים המוכשרים להגיש עזרה במקרים דחופים, ומקים בכל מקום ומקום אֶמבולטוריות ותחנות שלו. עבודתי היתה בהדרכת קורסים סניטריים בקוארטיב המעונף מאד „תעשייה חימית“. לפי שהתעסקותי היתה קבועה — היתה גם הכנסתי קבועה. כמובן, עבדתי אחרי הצהרים, אחרי השיעורים. היה זה השכר הרצוין שהשתפרתי בחיי.

בבית לא חלו שינויים. הנגישות שנגשו את אבי פסקו מעט, ויכולתי גם לסייעו בידיעותי על המיליציה, פי הפרתי כמה מפקדים, שבאתי אליהם בעניני הצלב האדום.

פרק ה

טָרָם סַעַר

משהרגשתי צמדתי בטוחה, נסוגותי בעדינות מתוך העבודה הפוליטית. טענתי, כי מצב בריאותי רע, אולם באמת היו שני טעמים לכך — טעם אחד — העבודה כמדריך סוביטי חיתה קשה עלי כשלעצמה. טעם אחר — הייתי חייב להרצות לפני אנשים שהיו גדולים ממני בשנים ודעת. אחר ראיתי כי הנסיגה לא היה בה מן הנהירות ושגיתי בה שגיאה חמורה. אמנם נשארתי באקטיב, אך השפעתי פחתה. ובינתיים התקיי הקומסאורג במפתיע את ההסתדרות הקומסומולית — הוא הכניס אליה חברים חדשים. הדבר שנעשה בתגיגות רבה, אי אפשר היה למנוע אותו — כל מי שהיה מתנגד לכך, היה נחשד בקונטרבולוציה. החברים החדשים היו מסוג הפופים לקומס אורג ונשמעים לו בעינים עצומות. הסתדרות הקומסומול הקודמת קיפחה את כוחה והשפעתה ואנו איבדנו בן-ברית, ובא אויב עז תחתיו. ועתה ניגש הקומסאורג לטהר את האקטיב מיסודות עוינים. הוזהרתי, כי עלי תרופז האש בראשונה. מן ההכרח היה לפעול בעוד מועד — עד לישיבה לא היו אלא עשרה ימים בלבד. חברים סייעו בידי להיכנס לאוסואוואחים

(הסתדרות צבאית למחצה המכשירה את האוכלוסיה למלחמה)
 בתורת מומחה להדרכה סניטרית. התמהים יתמהו. אך כי
 שיודע את התנאים הסובייטיים לא יתמה כלל. אולם לא
 הסתפקתי בזה, השתדלתי פי ישלחוני לראיון בקומיסר
 (קומיסריאט-רובע צבאי) בתורת מדריך צבאי לטירונים.
 במוסדות האלה הפירוני מפעולתי בועד הצלב האדום. כמובן,
 שמרתי על כל אלה בסודי-סודות, ובבוא שעת אסיפת האקטיב
 היפיתי בשקט — הלא היתה לי משענת הגונה. בבואי לאסיפה
 ראיתי את בלשות-הקומסאורג מביטות בי כמתגרות. ידידי
 וידידותי, שחרדו לשלומי. היו נרגשים, ואילו אני העמדתי
 פנים, שאיני יודע ואיני משער כלום. פתאום נכנסה הקומס-
 אורג בלויית מזכיר הראיקום (נעד הרובע) מ א ל י ק. עצם בואו
 ניבא רעה. והוא גם שפתח את הישיבה, ודבריו היו התקפה
 קשה על בית-הספר המלא קונטרברבולוציה וחבלנות. אחר-כך
 שאל, מי הם העושים בתעמולה אנטי-סובייטית, וכדומה. ידעתי
 כי זה כמין משחק מחושב מראש, אך הייתי מוכן לו. הקומס-
 אורג השיבה למזכיר הראיקום והצביעה עלי והרהיבה את
 הדיבור על אפיי, על איבתי לברית-המועצות, שאני מחפה
 עליה בכסות-עינים של פעילות יתרה. כל העינים נתלו בי
 ואני, מששמעתי את כל הפומון בולו, עמדתי על רגלי, שיסעתי
 דבריה ופתחתי ואמרתי: „חברה קומסאורג, היודעת את, פי
 לפניך עומד מדריך צבאי? היודעת את, פי אני עובד פוליטי
 בהסתדרויות-הגנה? את מעליבה לא אותי, פי אם את
 ההסתדרויות האלה באמרך, פי הן מעסיקות קונטרברבולוציונרים.
 אם יש לך עלי מה, פני-לקומיסאר הצבא, או לנעד הרובע של

משובאה
 MASS...

המפלגה. ואילו משחקי-שעשועים אלה, שאתם עורכים, אין לי
פל ענין בהם". אמרתי, גיקשתי בדלת ויצאתי מן האולם,
שהתרעש פכוורת.

משואה
MASSUA

הישיבה נפסקה עד מהרה. ידעתי מה תעשה עתה הקומסא
אורג. הקדמתי והלכתי אל הממונים עלי והודעתי להם, כי אני
בנו של רב. דברי לא עשו בהם רושם, שכבר התרגלו אלי ולא
היה להם ענין לותר עלי. אחרי שעות מעטות ישבתי בלשכת
הקומיסאר, והנה מצלצל הטלפון ומתוך השיחה הבנתי, כי
הקומסאורג היא המדברת אלי. עלי ומספרת לו על מוצאי.
פנראה, התאוננה על שהוא מעסיק סוג כמוני, ודבריה היו
לו, פנראה, לטורת, כי מבלי להשיב לה תלה את השפופרת,
ולא די שנהגיתי מנצחוני זה, הרי למחרת ניגשה אלי הקומס-
אורג וביקשה סליחתי על דבריה אמש. נעניתי לה, אך כעבור
ימים מעטים פרצנו, אני וחברי, לתוך הפיתה לשם ביקורת
עבודת ההתגוננות בבית-הספר. כמובן, מצאנו שהסדר אינו
כתיקונו, ומיד שלחנו דין-וחשבון לראיקום של המפלגה כי
הקומסאורג בבית-הספר התיכוני מספר 31 משפיתה את עבודת
ההתגוננות, האשמה פזאת — פהאשמה בקונטרבולוציה, לא
כל שכן בימים ההם, חדשים מעטים לפני מלחמת רוסיה-
גרמניה. נערכה חקירה ונתגלו כמה וכמה עבירות שלה וסולקה
מעבודתה. המעשה הזה עלה לי לא במעט פריאות ועצבים, אך
הועילני הרבה. למדתי החלטה מהירה, למדתי סוד: אומר
ועושה.

בימים ההם רבחה עלי השפעתו של איגנאצי הלפר,

שהיה מכונה "צ'ורני", כלומר השחור, פי היה שחום מאל. הנה
זה בחור משפיל ובעל־מחשבה. הוא וזיגו ואנכי היינו כחוט
המשולש. מובן, פי התעלולים הפוליטיים גרעו מלימודת
והוצרכנו לשקוד הרבה, כדי להדביק את הפיתה. יחד
למדת **שואה**
MASSUR
יחד הלכנו לבית־הספר, יחד עבדנו ב"הנוער הציוני", ואנו
קשורים זה בזה קשרי ידידות עזה. העבודה באוסטרו־אחים
נעשתה ערה ומרובת־פנים — תכליתה היתה ההכשרה
למלחמת־עופה והדרכת המוני האזרחים ביסודות המלחמה
והנשק. למדתי בשני קורסים — קורס מדריכים להתגוננות
מפני התקפות אוירונים ואדיר־על מדרגה ב', וכן בקורס
מדריכים לקליעה מדרגה ב' (קלעי וורושילוב). בגמרי לימודי
לא הייתי מדריך קורסים אלא מפקח עליהם מטעם האוסטרו־
אויאחים של הפלך ועל עבודת ההתגוננות בשטחי בתי־חרושת.
מפעלים, בתי־ספר, קואופרטיבים, וכדומה. השתמשתי בשעת
הפנאי ובבתי־החרושת התענינתי בתהליכי־יצור שונים.
ובינתיים עמדתי בבחינות הגמר ולפני — ימי החופש ימי
הפנאי. תלמידי הפיתה היו שרויים פידידות — כל שעה פנויה
היינו מבלים יחד. היינו כמשפחה רבת־פנים. מכולם נשארתי
עתה רק אני לבדי בתיים — והרי היינו ארבעים בחור ובחורה.
מהם שעפרם מפוזר בשדות בלז'ן, מהם שאפרם דישן אדמת
מאידנק או אושווינצ'ים.

הימים ימי מאי. מי שהביט מרחוק על העיר לבוב ראה
אותה טובעת בים ירק. ומתוכו בלטו רק צלליות העיריה.
הפנסית הגדולה והפנסיה על שם יורי הקדוש. השמש הזחיבה

את הרחובות האפורים, את בני־האדם, את הפל, גני־הציפור
 רחשו המונים המבקשים מעט צל ונופש. צחוק ילדים עלו מילא
 את החלל. ואנו, הנערים, היינו, קבוצות־קבוצות בנות עשרים־
 שלושים חברים וחברות, משוטטים שלובי־זרוע, מתנפחים, משואה
 מתבדחים, מתלוצצים. היתה בנו חדנת־היים. לעולם לא אשכח,
 יולק, אשר תמכתני בשעות הקשות ביותר; לעולם לא אשכח
 את עומק־בינתך, אנדה, אשר פיבדתך תמיד; לעולם לא אשכח
 חיובך ועינוך העליונות, לוטה; והריני מודה לך, פאנקה, על
 שעזרת לי בלימודי, חברי וחברותי היקרים, נספיתם באביב
 ימיכם — יד הרשעה ההיטלרית עקרה אתכם מחוך החיים
 בעמדתם על פתחם, לא אשכחכם.

ביום ראשון בשבת, אם מזג־האוויר היה נאה, היתה
 השלישייה שלנו — זיגו, צ'ורני ואני — נוסעים בטרם מחוצה
 לעיר, למאריובקה. בדרך היינו מתנפחים, מחליפים
 ומבררים דעות. מאריובקה יש בה אגם נפלא, השוכן ביער
 אורן. שכרנו סירה ושטנו בלב האגם. השמש פינקתנו בעדנה,
 גלים קטנים פירכסו והנידו את הסירה. שטנו והירחרנו בקול
 על עתידנו, ואחר — קפצנו לתוך המים, שחינו, צללנו, שפעת
 מרצנו מצאה פורקן לעצמה.

פעם אחת שבת, לאחר טיול כזה, הפיתתה, והנה אמי
 מספרת לי בחרדה, כי היה פה חייל, ועלי להופיע מיד בועד
 הפלך של האוסטאויאחים. מיד הלכתי שמה וכבר מצאתי את
 כל החברים מכונסים. עד מהרה נכנסו אנשי־ההנהלה ונציגי
 מוסדות המפלגה. ניתנה לנו הודעה סודית, כי המלחמה עם

גרמניה אין להימנע ממנה, אך היא תתחיל רק בסתיו. כן
גיתנו לנו הוראות שונות. נדרשנו להפסיק את הקורסים ולהקים
פלוגות מצילים וסניטרים, וכן לבנות מקלטים בפני הפצצות.
ואמנם, מיד התחילה עבודה קדחתנית.

משואה
MASSUAH

אך רוב בני-אדם לא חששו חשש פלשה. התיים זרמו
כמסלולם. אולם אבי היתה בו הרגשה, כי רעה גדולה קרבה
והולכת. זכרני, ביום הששי האחרון, שלפני פרוץ מלחמת
גרמניה-רוסיה, חזרנו מן ההיכל. פתאום אמר אבי: מי יודע
אם אין זו הפעם האחרונה, שאנו יכולים להתפלל בשקט. אחר-
כך, פשישנו לשולחן-השבת, ראינו כי אבינו עצוב ביותר. אחרי
הסעודה סיפר לנו, כי בחלומו ראה את אביו, רבה של רישא,
ר' נתן זכרוננו לברכה, והוא אמר לו: בני, צא לדרך. בלב פבד
קמנו מעל השולחן.

בשבת בבוקר שוב בקראתי למשרד. המנהל הודיע לנו על
הכרזת המלחמה של גרמניה, אך הביע תקוותו, כי הפל יהיה
כסדרו. בשבתה לא-רשמית אמר לנו: רוסיה מוכנה לויתורים
מרהיקים לגבי הרייך השלישי, אך אם הרייך ידרוש דרישות
טריטוריאליזם אין להימנע ממלחמה. אותו יום נשלחתי לרשות
המטה העירוני של התגוננות בפני הפצצות-אוויר, ומפאן
נשלחתי להיות מפקד פלוגת עירונית סניטרית. נהגתי זהירות
ונטלתי מביתי כל התעודות המוכיחות פעילותי הפוליטית. ביום
ראשון בבוקר העירוני יריות-תותחים — פעולות המלחמה
התחילו. כשנכנסתי לחדר העבודה של אבי, מצאתי עומד ליד
החלון. עיניו היו פקוחות לרנחה והוא הביט השמימה.

פֶּרֶק ו

הַסּוּפָה

בני־העיר לא האמינו עדיין במלחמה, שכן לא היה כל אישור וכל הודעה רשמית. אולם פיוס ראשון בבוקר, בשעה אחת־עשרה, העידו על כך פצצות הגרמנים. אותה שעה הייתי ברחוב וראיתי להקת אוירונים מנמיכי טוס. מלמטה לא ירו בה. פתאום התחילו מצד האגפים נתלשים כמיני גפרורים שחורים — מיד נמלטתי לשער הבית הסמוך. אותו רגע קרעו את חלל־האוויר התפוצצויות אדירות. רק עתה פתחו תותחי־המגן ביריותיהם. אחד האוירונים התחיל מושך אחריו כמין מחלפת־עשן שחורה. התגולל מצד אל צד, ובאחרונה צנח בוער ונחבט בקרקע. לא הייתה זו שנת 1939, שבה לא היה בלבוב אפילו תותח־מגן אחד והאויב יכול היה להפציץ את העיר באין עונש. עתה המלחמה הייתה ממש מכל ממש. האוכלוסים, למודי־נסיגות ספטמבר 1939, השתערו על החנויות וקנו כל הבא ביד. בני־אדם רצו נבהלים ברחובות, זעיר־שם, זעיר שם התנכחו סיעות בעניגי פוליטיקה. מקומות־השעשועים ובתי־הקפה, שהיו קודם מלאים וגדושים, נתרסקו. החיים שוב נתרכזו במקלטי־המרחפים,

לאור נר, באויר הדחוס לבלתי־נשוא, והגרמנים הפציצו את
העיר בלי הפסק ובאכזריות גוברת והולכת, הפציצו ללא כל
הבחנה, בעיקר נפלו קרבן האזרחים ורכושם.

בבית הייתי אך לשעות רחוקות, כי עבדתי בפלוגה־אישית

ממונה עליה. הנייתנו היתה במרתף המרפאה של הפועלים.

הפלוגה היו בה שלוש סקציות — כל אחת בת עשרה אנשים.

כל סקציה עמדה מכונית־משא לרשותה. היינו מצוידים

להפליא, ואפילו היו לנו שלושה מכשירי־חמצן להצלת פצועים

המוצאים מתחת החרבות־בתים. תפקידנו היה עזרה סניטרית

ראשונה לפצועי הבתים המופצצים בטרם בוא הרופא. עם בוא

להקת מפציצים הודיעונו מנקודות־מצפה ומיד נחפזנו להגיע

למקום־ההפצצה. פעמים נפלו הפצצות במרחק 200 עד 300

מטר ממכוניתנו הדוהרת. אבק ורסיסי־מפולת ירדו עלינו,

והיינו יושבים כשאצבעותינו אחוזות בדפני־המכונית — הנהג

היה מפליא בזריזותו, היה נוסע בסימטות־צודין ועוקף את

עיי־המפולת. אך הגענו למקום התחלנו בעבודתנו — החבושות,

עצירת־דם, שילוח הפצועים האנושים לבתי־החולים. פאתת

עמנו עבדו פלוגות־הבנין — אלה הוציאו את הפצועים מתחת

לחרבות.

ביום השלישי למלחמה, אחרי הצהרים, לאחר הפצצה קשה

ביותר, נשמע צלצול הטלפון. נדרשתי לבוא מיד לרחוב

קראסיצקי מספר 7 — בבית הזה גר ידידי צ'ורני. נעצבתי

ללבי, הפקדתי את הפלוגה בידי אחר, ונסעתי עם אנשים שמה.

דירת ידידי נכחדה, וכל הבית — תל־חרבות. הדיירים

שהסתתרו במרתף ניצלו כמעט כולם. משפחת צ'ורני לא

נמצאה. כמעט באפס־הפרה חבשתי, עצרתי דם, הורקתי,
 וחיששתי בין המוצאים מתחת לחרבות את בני משפחת צ'ורני.
 בערב הוצא אביו ואחיו הצעיר, אף על פי שנפלו מן הקומה
 הראשונה נפצעו ברסיסי־זכוכית בלבד. התקרה מעליהם נעצרה,
 נשענת אל שריד־חומה והיתה ככיפה מגינה עליהם. אולם
 צ'ורני לא נמצא עדיין. פלוגת־הבנין עברה בלי הפסק לאור
 מועם, זעיר־שם, זעיר־שם היבהבו פנסוני־חשמל. השעה —
 שתיים לאחר חצות. זה שעתיים שלא הוצא איש, ישבתי עיף
 ותשוש על קורה. פתאום ראיתי מעל החרבות איתות בפנס
 אדום. נמצא פצוע. נגורתי אליו. הטלנו על־גבי אלונקה נער
 מרוסק עד־אימה והוצאנו אותו לחצר. פרעתי על ידו והתחלתי
 לרחוץ את הפנים הרסוקים במים מחומצנים. הפצוע פקח עיניו
 אחת, עיניו אחרת היתה קרושת־דם. הביט בי ואמר: קורט,
 אתה? היה זה צ'ורני. ידו ורגלו שבורות. שמונה שעות היה
 מוטל תחת החרבות ואז־הפרתו עמו. דופק לבו היה רפוי
 מאד. לאחר שחבשנו אותו הבאנו אותו מיד לבית־החולים
 הקרוב ביותר. הרופא הביט בו, ואך הניע ראשו בפקפוק. את
 האם והאחות הוציאו עם בוקר — ללא רוח חיים.

נסיגת הסוביטים ברורה — אין ספק, פי צבאותיהם יעזבו
 את לבוב. דרך העיר ניטלטלו שיירי־גורדים ניגפים, שרידי
 טאנקים. מזרחה, מזרחה. הנסיגה הסדירה ומסודרת נעשתה
 בסופה מנוסה.

כל האזרחים הסוביטיים הוצאו בסדר גמור. והוא
 הדין במשרדים. מי שרצה להצטרף למשלוחים הנוסעים

והולכים מזרחה; היתה רשות בידו. רק המפלגה הקומוניסטית
 פיונה עדיין הפל בדייקנות. הרחובות התרוקנו. הטאנקים
 הכבדים ניתקו בדרכם את חוטי-הטראם שנשתרצבו וחדרו
 מעמודיהם. איפה אישם ניטלטה מכונית שבורה, ^{מסוואה}
 טאנק שנסע הפקר. בפרברי-העיר כבר התחילו שודדים וגונבים
 בתנויות. התחילה גם מרידת-עורף אוקראינית ובראשה
 אוקראינים מפני-העיר וכן אוקראינים שהורדו במצנחים על-
 ידי הגרמנים. פעמים הרבה נראו קבוצות אוקראינים, ידיהם
 על ערפם, והם מובלים בידי נ.ק.ו.ד., שהמיתם ביריות. פעם
 אחת הלכתי לבית-החולים, לראות שלומו של צ'רני. בדרכי
 ראיתי טור-מכוניות, ולפניו טאנקים קלים ומכוניות משורינות.
 נכנסתי לשער בית לחכות עד שיעבור המסע. פתאום ירדו עליו
 מעל הגגות הסמוכים יריות בודדות, ואחר נתרבו והלכו. היו
 אלה בעלי-החבלה האוקראינים. החיילים הסובייטיים פתחו מיד
 בפעולה-שכנגד — אף נסוגים ונמלטים לא ידעו בהלה
 והצטיינו בערות וזריזות. הטאנקים השתלטו עד מהרה על
 המצב. הבלני-האוקראינים בחרו להם מגדלי-פנסיות —
 הטאנקים ירו במגדלים אלה והרסום, ולימים השתמשו בזה
 הגרמנים לשם תעמולה אנטי-סובייטית. הפלוגה שעבדתי בה
 התפוררה והלכה — נלקחה המכונית שלנו, האנשים התפוררו
 אילך ואילך. הלכתי גם אני. יראתי קצת מפני הממונים עלי
 שנמצאו עוד בעיר. לא התהלכתי איפוא, וכל יציאותי —
 ביקורי ידידי בבית-החולים.

עתה שפסקה עבודתי הקדחתנית היתה לי שהות-מה
 לעמוד על הלך-הרוחות בעיר. הרי האוקראינים פהרי הפולנים

שמחו לבוא הגרמנים — ראשונים היו בטוחים, כי הפובליק
 יתנו להם את אוקראינה, אתרונים שיש לאפשרות שתיתן להם
 להפכות ביהודים. הצד השווה שבהם, פי אלה ואלה התכונות
 לפרוע פרעות ביהודים, ולפירשעה נהגו בנו בנימוסיות מופלאה
 זוממת רעה. ואנו היהודים, חשנו מה גדולה הפורענות הצפויה
 לנו — אולם בהיותנו חדלי-אונים חיפינו מה גלד יום וגורלו.
 איש לא השלה עצמו, ואפילו פהרף עין, כי הגרמנים יתנו לנו
 מנות, אך היינו פמהלים, בהרגשת פטליות, לפרעות אדישות
 והתיאשות — הרי הלך-נפשם של יהודי-העיר בימים ההם.
 שלושה ימים קודם שנכנסו צבאות הגרמנים, פרצו לבית
 מגורינו חברים מזוינים של המפלגה הקומוניסטית ובידם
 רשימת האנשים המחויבים בעבודת-החפירה כמשך שלושה
 ימים. ברשימה היה גם שם אבי, אולם הלכתי במקומי. מן
 הרחוב נסחבה קבוצה בת שלושים איש, והובלנו, כמובן
 כמשמר, לכיוון לא-נודע. יכולתי בנקל לברוח, אך סקרנות,
 נוצלת למדי, עיפבתני. השעה שעת בין-ערביים, ואנו כבר
 בפרברי-העיר. שיערתי, כי מוליכים אותנו לשדה-התעופה,
 שנחרב בפצצות ביום השני של המלחמה. פתאום נשמע זמזום
 מטוסי האויב, אנשי-המשמר הולחנו לחצר בית-החרושת קרוב,
 סגרו את השער על בריח ומסגר, והם עצמם ברחו למרתפי
 הבתים הסמוכים. בראותנו, כי אין מקום-מקלט, ישבנו על
 מדרגות בית המשרד בן קומה אחת. כל עצמו של המפעל —
 בית-משרדים קטן זה, אולם-החרושת וארובה ענקית, המראה
 לו לטייס יפהיפה את מטרתו, וחצר גדולה מרוצפת לבנים,
 הפצצות שרקו והתקרבו יותר ויותר, ישבנו בלי נוע, וכל אחד

ואחד התפלל לפי דרכו לאלוהיה. פתאום בקעה שריקה דקה,
שהיתה פנוקבת את הגולגולת, והיא גברה והלכה עד שנשמעה
כיללת־אִימִים. והרי חבטה אדירה בקרקע — היתמר ועלה

מַסּוּאָה
MASSUAH

עמד עפר ומכיתות־לבנים. הפצצה, שלא נתפוצצה, נפלה
במרחק חמישים מטר. אחדים מבינינו נפגעו ברכסי־לבנים —
המות הביט לתוך עינינו. קשים ביותר היו רגעי־החיפיה.
אמרתי: רגעים, אבל באמת לא הייתי יכול לומר, אם אלה היו
רגעים, או שגים, או נצחים. אחרי ההפצצה שבו אנשי המשמר
והוליכונו לצד סְקוֹנִילֹב, והרחקנו מן העיר. על־פני הפביש
עמדו טאנקים ומכוניות סובייטיים. מכוניות־היריה היו מכוונות
לצד שדות קוֹלְפֶּאָרְקוֹב, ומדי פעם בפעם נפלט צרור־
כדורים. נמצאנו עתה בין שני המחנות הלוחמים. מן הפביש
התגנבו לשוחות וזחלנו לאט־לאט קדימה.

בדרכי זאת נתקלתי בפעם הראשונה בחיי בשני חללים —
היו אלה אנרחים. האחד גולגלתו היתה שסועת־יריות
והיה מוטל בשלולית דם חמה. האחר חזוהו היה פלוח־
כדורים. בעינים פקוחות, שגוע בהם הכאב, הביט השמימה.
עדת זבובים סבתם ומדי פעם בפעם שרחה על דמם החם ועל
פיותיהם החיורים ומעוויים. היריות פסקו. באפלולית הגענו
לשדה־התעופה. פונסו פה כשלוש מאות איש. לאחר שעתיים
הופיע קצין־טייסים, הודה לנו על הפטריוטיות שלנו וצינה
עלינו לשוב הביתה. מצבנו היה חמור, כי ההליכה ברת־זכות,
אחרי שעה שבע בערב, היתה אסורה, וכל שגמצא אחריה
ברחוב ענשו מיתת־יריה, והנה אנשי המשמר שלנו בעלמם
ואינם. היתה דממה, רק לפרקים בקע רעם תוחחים, החזית

התקרבה והלכה. רובנו נשארו עד בוקר וקצתנו החלטנו לשוב
הביתה, ויהי מה. בדרך עיכבנו פעמים הרבה המשמרות וירדו
עלינו רוב הקירות ודרישות, סמוך לעיר בקעה הפצצה והדרך
האור השפיבני על הקרקע. וחלתי אל שוחה, והנה נגעת
במשחו קר, רקטה האירה כמעט רגע את החשיכה, ואחזתני
צמרמורת, פי ראיתי עצמי שוכב בין חללים.

בשעה שלוש לפנות-שחר הגעתי הביתה. כל הדרך שמרתי
על שקט-נפשי ושלטתי בעצבי. אולם כשנפתח לפני שער הבית
רעדתי כעלה ברות, רגלי ממש התמוטטו תחתני. אבי חיפה לי
כל הלילה — לא נתן שינה לעיניו. שכבתי על ידי, בעודי רועד
כגלי והוא החליק בעדינות שערותי והרגיעני. פתאום אמר:
„בני, עוד מעט ותעמוד לפני מבחנים קשים יותר. זכור בוראך,
והוא ברוך הוא, יהיה בעזרך.“ אמר לי דברי תפילה, שהייתי
חוזר עליהם אחר-כך ברגעי חיי הנוראים ביותר — בראותי
את אבי המת מוטל לפני. עתה שכבנו כך עד שחר. הסוביטים
עזבו את העיר והילכו בה אך משמרות קטנים. בשבת, אחרי
הצהרים, עזב אחרון חיילי הסוביטים את העיר. מעל ראש
מגדל העיריה התנוסס דגל אדום פאש, אך העיר היתה ללא
אדונים. צבאות הסוביטים הציתו, לפני צאתם, את בית-הסוהר
בריגידקי אך הפליאני הדבר, פי בית-הסוהר הזה, שהיה תמיד
מלא וגדוש אסירים, היה עתה דומם — לא ראינו פי האסירים
הוצאו תחילה, כשם שלא ראינו את האסירים בורחים. בית-
הסוהר הגדול בער ושלבתו העגומה האירה את מרכז-העיר.
אנשי-התחילות כבר עסקו בשדירת החנויות הסוביטיות, אך
לא העיזו עדיין להתחיל בפרעות. נ.ק.ג.ד. — ראשי-תיבות אלה

אימתם עודה מוטלת על הפורעים. והיהודים — היו שקועים
בדממה הצופה לרע מכל רע.

תשובה
MASSUVAH

ביום שני לשבת שלושים ביוני 1941. צעדו צבאית
הגרמנים ברחובות העיר. הפולנים והאוקראינים קיבלו את
פניהם בדמעות שמחה ובפרחים. ואילו החיילים הגרמנים היו
אך מחייכים חיוך של לגלוג. עברו בעיר מבלי להיעצר ומבלי
לעצור. ראשונה נכנסה הדיויזיה האוסטרית הראשונה של
הקלעים האלפיים. פראונו את החיילים הצעירים האלה,
באביב ימיהם, המצוידים להפליא, דימינו כי אין פוח אשר
יוכל להכניעם. תבושי קובעים מיוחדים עברו בעיר במיני
צוחות קודרות. עיניהם הביטו אטומות ויהירות וניפאו אך
רע. בערב נתפשטה שמועה, כי בארבעה בתי סוהר בעיר
נמצאו כמה אלפים חללי אסירים, שנורו בידי צבאות הסובייטים.
השמועה הזאת היתה פכרוז לפרעות ביהודי לבוב, ראשית
עיגוניהם הנוראים, שאחריהם מיתות משונות ואכזריות.
ובבואי עתה לכתוב כל אלה בספר אשר עיני אליך, אל הפל-
יכול, אשר ראית זאת: תן פוח בעטי הדל ואעיד לפני אחי.
צעירי בני עמי, אשר ראינו ותינו.

עוד בשעות הבוקר באו אל אבי בני אדם שונים ושמועות
מבהילות בפיהם: האוקראינים פורעים ביהודים. אבי לבש מדר-
הכהונה, הניח בידי שעונו ותעודותיו, נפרד מעמנו והלך
למיטרופוליט ש פ ט י צ ק י ואחר בא אשר בא, כפי שתיארתי
בדברי על חיי אבי הקדוש. בלכת אבי נשארתי בבית וקראתי
ספר „דרך הפרזל“ של ג ר י י אני זוכר את שמו כי קראתו

פמעט שעלתה לי בחיים. לטיום הקריאה לא היו לי אלא
עמודים מעטים, והנה נכנסה אמי ואמרה לי שאתחבא מפני
שהאוקראינים כבר גוררים יהודים גם מבתיהם. אמרתי לאמי

תשובה
MASSUAH

פי אך אסיים קריאת הספר ואמצא לי מחבוא. אולם ר
שסיימתי את הקריאה נשמעו צלצולים פרועים, ואחר-כך
חבטות-אגרופים ובעיטות-מגפים בדלתות דירתנו. ועד מהרה
פרצו אליה אוקראינים. הללו היו מספקים יהודים לידי
הגרמנים. לפי שעה חטפו רק גברים. אחד מהם אתו בצוארוני
ובבעטות ומפות הוציאנו לרחוב. לא הספקתי להיפרד מאמי
אלא בעיני בלבד. ברחוב עמדה אוכלוסה גזולה, בין אוקראינים
ובין פולנים, וקידמה בצוחות-פרא פני כל יהודי מופה. תחילה
הסתפקו בצנחות, אחר-כך שלחו גם הם ידם להפנתנו היפו
במקלות, במטריות, בעטו, שרטו. עשו זאת לא בלבד גברים,
כי גם נשים. הרחוב המוליך לבריגידקי היה מלא דם, וקרבות
המפות בטרם הגיעם לבית-הסוהר כבר היו מתיסל-למחצה. כל
מה שיכולתי לעשות הוא להסיר משקפי: אולי אציל את
עיני. בשערי בית-הסוהר קידמו את פנינו — כעדת תיות
טורפות — אנשי גסטאפו, אנשי ס. ס. וחילים סתם. דרך
נס ניצלתי ממכות-מות.

בשעת הפרעות בעיר לא היה ריבוע הבריגידקי אלא
חורבה עשנה. לא ניוקו אך המרתפים, שבהם הניחו שלטונות
הסובייטים אילו אלפי חללים וטיחו את האשנבים. משנבקעו
האשנבים נישא סרחון לבלתי נשוא, ומשנתערבו בו להט
התמה והתבערה היו למחנק. הה. מה קשה הניח המתקח

של בשר האדם המתפרד. תליינינו, שלא יכלו לעמוד בפני
ריח החללים, לבשו מסכות-גן. אנו נתלקנו שתי מחלקות —
מחלקה אחת עבדו בהסרת הטיח מעל האשנבים הסתופפות
המחלקה האחרת הוציאה בחבלים את החללים מתוך המזוזה
ושפתתם על מרשאת-החצר. החללים זכו מוגלה, ופעמים
הרבה נתלשו בטלטולם יד או רגל. הפנים היו נוראים, מעווים
בעויות שלפני המות. אחדים נשר מהם עורם. הידים הגלמיות
נקלעו ברגלינו ושיירו ריח טחב מבאיש. העבודה היחה איזומה,
אך רשעתם של הגרמנים עוד הגדילה אימתה. הן אנשי
גסטאפו, והן חיילים סתם, התעללו בנו, וגם האוקראינים
עשו פמותם — היכו אותנו בקתות-הרוזים, במוטות-ברזל,
במגלבים. מי שנפל מעוצם המכות היו מפיו דורכים על פניו,
על חזהו, על בטנו, עד שנפח את רוחו. זכור לי אחד
האוקראינים האלה — לבוש כחונת וקומה יפה-יפה וחליפה
אֶלְגַּנְטִית — הוא נטפל לקבוצה שלנו והיכה בנו במקל
מפורזל. אחר-כך עשה הפאתו כמעשה-שיטה — היכה אך על
ראשינו. כל חבטת מקל היחה קורעת רצועת-עור בשרנו.
לאחדים ניקר את עיניהם, תלש אזניהם. באחרונה נשבר
מקלו. לא הירדה הרבה, נטל אחד בזער וחבט בו בראש
שכני. גולגלתו נתבקעה ומוחו נפזר לכל העברים, אף הרטיב
פני ובגדי. האומלל מת בו במקום. הרוצח האוקראיני נושם
בכבודות, נשען אל הקיר לפוש מעט. מראה פניו הלוזסניות
ועיניו אדומות הורידים והבלוטות פמראה זנעה וגועל.
... בינתיים הדהירה המיליציה האוקראינית קרבנות חדשים.
בכללם ירדיל מפית-הספר, הגריק-היסמני, הוא ואביו ואחיו.

האח בצטנה לעמוד ליד הקיר ומיד ירדו עליו יריות
 אוטומטיות — גולגלתו נתבקעה. אחר־כך נצטוו האב והאח
 לקחת את הנרצח בידיו ורגליו ולהטילו בערימת חללי היהודים
 הצבורה בפינה. בשוב האב והאח היפרדו והנריק נזרה. לא
 הספיק אלא להשמיע באזני אביו את הזעקה: שלום! והאב,
 גשבר ברצח שני בנים, נטרפה עליו דעתו וכיאושו היה מילל
 יללת־אימים. תה, כמה המר לו הגורל — הוא יצא חי מעינויי
 בריגידקי, כדי לגזוע שנה תמימה בגיטו.

בשעה עשר ראיתי פתאום את אבי. דחפו אותו שני
 גרמנים והיפו בקתורת־רובים. חזור כמת, במדי הפתונה, צעד
 לקראת המות. מי יתנה מר לבי וגודל יאושי, יאוש ילד
 הרואה ברצח אביו, ואין בידו להושיע. מעוצר־פאב ומאפס:
 אזנים קרעתי בגדי ותלשתי שערוֹתי. והנה משהו ניתק
 בנפשי — נתאבנתי. בעינים בוחות הפטתי, מה יהיה עתה,
 בבוא אבי אל בין קבוצת היהודים, אמר וידוי וקרא בקול
 גדול: ש מ ע י ש ר א ל. אותו רגע פתחו הגרמנים באש
 המכוננה לפינה ההיא. כל אלה שעבדו בהוצאת החללים שמעו
 את התפילה, תפילת קדושים וטהורים הנהרגים בידי גבלים.
 הצטרפו גם הם, ולא נשמעה המולת־היריות מעצמת הקריאות:
 ש מ ע י ש ר א ל! האימים והמפות לא הפסיקו תפילתנו, אשר
 נתנה בנו כוח־על־אנוש.

צעקות הגרמנים וצריחותיהם, קריאות: שמע ישראל,
 נקש־היריות, היו פערובבית קולות אינמה. והמות קצר את
 קציהו. לנו הודיעו כי ניירה בערב. המשכנו עבודתנו. בשעה

שתים עשרה בא איזה גנרל גרמני. התהלך בחצר התבונה
בעבודתם השיטתית של הכפופים לו, והנה ראה נער, כפון
השע, כמעט ילד. רמז באצבעו לחייל הקרוב ובתנועה ברורה
הראה לו מה יעשה. הנער התחיל בוכה והתחנן על חיינו
רגלי הגנרל. אך הוא הביט בו קר ומחריש, פתאום הוציא
אקדחו וירה בו. וכאלו לא עשה דבר המשך טיולו השקט
בחצר, ואחריו נשאר חלל ילד קטן. רצועת דם דקה זרזפה
ממצחו הירוי וידיו הזוערות נברו בפירפוסים אחרונים,
באדמה. במפתיע פקד הגנרל: די אקציון איזט באַאנדאָט!
(הפעולה גסתיימה). מעתה שוב לא הובאו יהודים נוספים,
המליציה האוקראינית עזבה את חצר בריגידיקי, פדי לגוח
מעמליזומה המתועב, רק אנשי הגסטאפו לא ידעו לאות —
עסקו בהמצאת עינויים מעינויים שונים. והדבר המשפיל
ביותר היה: פני קצינים גרמנים שנראו כבני-תרבות, עמדו
וצילמו אותנו, בחיבת של חיירים, בלי הפסק, מתר-מחרתיים
ישלחו לנשיהם, לילדיהם, צילומים אלה בתוספת-הקדשה:
מזכרת מלכוב הכבושה.

קבוצת האנשים שהוציאו את החללים, נראו כשדים,
בגדיהם קרועים, עיניהם בזהות, התנועעו כבחלום-בלהות,
לא אחד מהם ביקש נפשו למות — וינאל מעינויינו אלה, בערב
הופסקה העבודה, הועמדנו טורים-טורים, קצין צעיר, פניו —
פני-משפיל שפיער אותם חיוך מרשיע, ניגש אלינו ואמר:
נא, יודאן, די ראכא איזט זיס (נו, יהודים, הנקמה מתוקה).
אנשי הגסטאפו המיתו בינתיים את הפצועים, שגסטפו מאז
הבוקר. עתה הגיע תורנו, והנה מאחורי גבנו התחילו

מתמוטטות הקירות. תחילה היתה מבוכה. איש זקן התעלה
איש הס. ס. ששמר עלינו שאל: מי רופא? יצאו מן השורות
שני רופאים, בדקו את הזקן ואמרו, פי הוא גוסס. אני ואתה
נדרשנו להביאו לפינת פשהנחננו אותו על האדמה, פנה אלמזואה
MASSUAH אחד מקציני הגסטאפו לאמור: „אין אנו הורגים אותך, אנו
יורים בו אך ירית-חסד, ואתם עדים.“ כמה ניוול ותועבה
בקומדיה הזאת — הלא רק עתה היינו עדים לרצח אלפיים
בני-אדם ביריה, ובלא כל סיבה ונימוק, והנה הרוצחים
מתנצלים על יריית זקן גוסס.

הזרנו לשורה. ושוב ציפיה ארוכה. היום החשיך. אל
בריגידקי פרצו חיילי הלגיון האוקראיני באנדרה. ושוב עינויים
והתעללויות. אחד מהם ניגש אלי ושאל: אתה קומסומולק?
לא ענית. פנה מעלי, כדי לקרוא גרמני, אך, פנראה, שכח
ונטפל לרב זקן והתחיל מורט זקנו ומתקלס בו. והנה
התפוצצות-פתע אדירה. נתברר, כי הגרמנים חמדו להם לצון
וורקו רמון-יד לתוך שורותינו. נהרגו כמה אנשים, אך הדבר
לא עשה בנו כל רושם. בשעה חשע מנו אותנו שרודי
הניצולים, ונצטוונו לשוב למחרת, בשעה ארבע, לעבודה.
אם מישוהו יעכבנו, עלינו לומר, כי עבדנו בבריגדקי בפקודת
גנרל וינסקס טן. כך היה שמו של ראש-מענינו. בבעיטות
ומכות הוצאנו מבריגדקי. מאלפים אנשים נשארנו כשמונים.

הלכתי הביתה. עקב בצד אגודל. היריהרתי בלבי, איך
אספר לאמי על מות אבי. דמעות גדולות ירדו על פני המופים,
המעונים. באוני הר-המולת החומות המתמוטטות — היה זה
ההתמוטטות היינו, חיי קרובינו, חיי קהילת לבוב.

פְּרָק ז' שְׁרֵפֵי שׂוֹאָה

בבואי הביתה ונפתחה לפני דלת־דירתנו התחילו כמוני כתמים שחורים מתעופפים לפני עיני כל בניהבית קפצו עלי אך מיד נרתעו לאחוריהם — לא יכלו לעמוד בפני ריח־החללים שדבק בבגדי ובבשרי הביא לי עביט מים וליזול. כמין מכונה התרחצתי והחלפתי בגדי ולא יכולתי להוציא הגה מפי אך הנה כאילו נשברתי בקרבי ואמרתי לאמי, כי חפצי לדבר עמה בלבד. נכנסנו לחדר־האוכל ואמרתי לה, כי אבא נורה ואיננו. באמרי זאת נחפא קולי ולא יכולתי דבר עוד, וזו הפעם הראשונה אחרי שנים רבות פרצתי בבכי. אמי שמעה על מות אבא בשתיקה טראגית, שהיתה מרה וקשה מכל צעקת־יאוש. לא הזילה דמעה. עוד השקיטה את רוחי הסוערת. אמרה: זכור, כי עכשיו אתה משענת הבית.

באו אלינו שכנים, אשר קרוביהם לא שבו — מבית־מגורינו נלקחו לבריגדקי שלושה־עשר גברים, ואך שלושה מהם שבו. מה יכולתי לומר להם? גם דברי המעטים, שהוצאתי בקושי מפי, לא נתקבלו על דעתם — ניענעו ראשם כאינם מאמינים.

אמרתי לאמני פי מחר, עם שחר, עלי לשוב לעבודה.
 כי אם לא אשוב אהרג, כדברי הפקודה. אמי גזרה עלי שאפילו
 לא אזכיר דבר כזה. יעצתני, פי אלך לשאול, מה יעשו האחרים.
 הלכתי לרוקח הורביץ, שחזר עמי מבריגידיקי. הוא אמר לי:
 אם גזירה היא שאלך עוד פעם אחת שמה, אקדים וארעיל
 עצמי בציאנקאלי. גם לי נתן מנת הרעל הזה, אולם אמי לקחה
 את המנה וזרקתה החוצה. אסרה עלי אפילו להרהר בבריגידיקי.
 שכבתי, אך מראות הזועה אשר ראיתי אותו יום לא הרפו
 ממני. ניסיונותי ראיתי עצמי בתוך פקעת גופות מתים,
 ובתוך שלולית דמי אדם. והנה אני מדמה, פי מישהו רודפני,
 ואני נמלט מפניו כל עוד כוחי ורוחי בי. כמה פעמים
 התעוררתי שטוף זיעה, ושוב שקעתי בחלום-בלהות. עם בוקר
 עלו מן הרחובות צעקות ויללות. אמי לא ישנה. שאלתי
 מה אעשה. אמרה: תתחבא. מצאתי לי מקלט בחדר-העבודה
 של אבא — שכבתי פרקדן על-גבי ארון-הספריה, בסמוך
 לתקרה. החדר היה שרוי באפלולית. שכבתי למעלה, פמעט
 ללא זיעה. רק עתה התחלתי חש גועל לעצמי: ריח-החללים
 רדפני.

פתאום נשמע צלצול חד, נוקב של הפעמון. הולכים!
 קפאתי. שוב עמד לעיני הווי-הונעה של בריגידיקי. אחר רגע
 שמעתי שעטת מגפיים כבדה. הרחתי, פי גרמנים הם. חיפשו.
 עצרתי נשימתי. דומה היה עלי, פי הלמות-לבי תסגירני לידם.
 כמה ארכו החיפושים — איני יודע. אחרי שחיפשו בחדר הלכו.
 אחרי צאתם נכנסה אמי, והיא כמתעלפת, ואמרה לי, פי היא
 בורחת עם הילדים. אולם המשרתת אמרה לי, פי היו פה אנשי

גסטאפּו — הם חיפשו את אבי (אבי היה ברשימת הפרופסורים
 של האוניברסיטה — מהם בארטל, בוייזלנסקי —
 שהגסטאפּו גזרה עליהם הריגה, ולא ידעה כי כבר נרצחו/ים
 קודם), היפו את אמי, ובראותם כי חיפשיהם מעלים חרם ^{משואה} _{MASSUACH}
 להם. נשארתי לבדי בדירה. הבנתי, כי אילו מצאוני אנשי
 הגסטאפּו על-גבי הארון היו יורים וממיתים אותי פכלב, ובכך.
 צריך לעזוב את הבית. אולם לאן? לא הירהרתי הרבה.
 התרחצתי, לבשתי חליפה חדשה, בכננה לבשתי כתונת צהובה
 ועניבה כחולה — הצבעים האוקראיניים הלאומיים — ויצאתי.
 בשער הבית עמדו מיליציאנטים אוקראיניים, לא שמו אלי לב.
 ובכך, הדבר כסדרו, העיקר, לשלוט פהוגן בעצבים. יצאתי
 לרחוב. רק חיורוני עלול להחשידני. קודם כל צריך לצאת
 מרובע היהודים. בטיוול, שעשיתיו כביכול לתומי, הלכתי לרחוב
 וולצקה — כסבור הייתי, כי אמי נמצאת שם, אצל ידידתה,
 המנהלת אולגה שוץ.

בתי העיר קשוחים היו דגלי צהוב-כחול. אך הכריעו
 הדגלים האדומים, עם צלב-קדם שחור על-גבי ידיעה לבנה.
 על הקירות היו זבוקים כרוזיו של סטפאן בנדורה, מנהיג
 האוקראינים, שקראו להרג ולשריפה, ועל ידם כרוזו של
 המיטרופוליט שפטיצקי, שקרא לשקט ולמניעת שפך דם הזולת
 ופגיעת רגש האדם. האוכלוסייה, שיפורה מדם, התגוללה
 והצטופפה ברחובות. הפרעות נמשכו והפורעים היפו ורצחו
 יהודים בתאנה. בהתלהבות. מדי פעם בפעם עברו בעיר
 מכוניות-משא גדושות חללים, שהובלו מחוצה לעיר ושם
 נקברו בקברות-המונים, וריח-החללים נישא ברחובות. לאטי

עברתי בעיר, מבלי שיפגעוני, וכן הגעתי לדירת ידידתה של
אמי, ופה מצאתי את אחי. אמרו לי, כי אמי הלכה אל המיטרן-
פוליס שפטיצקי ותשוב במהרה. אחי קטנים היו — הגדול בן
שמונה, הקטן בן ארבע. לא הביגו את המצב ותומרנו. שיחקו
והרגישו עצמם בכי-טוב. אמי שבה מעם המיטרופוליס ורוח-
מסואה
MASSUAH
מעודדה — המיטרופוליס עורר בה תקוה כי אבי חי, והבטיח
לחפש אחריו. פנה לגסטאפו ולמשטרה האוקראינית. אמי
נאחזה בשביבת-התקות, שכתה מה שסיפרתי לה ממראה-עיני
והאמינה, כי אבי חי.

וגורל יהודי העיר מר מכל מר וכל יום קשה מחברו. אמנם,
שוב לא נסתברו לבתי-הסוהר, אך הגסטאפו כינסה במגרש
הספורט ברחוב פּלצייגסקה כחמישה-עשר אלף יהודים
והתעללו בהם, כמעשיהם בפריגידקי, אולם לפי שעה לא ירו
המונים. אנשי גסטאפו וס. ס. היו מבקרים בשקידה את דירות
היהודים, גם ברובעי-האריים, ושדדו, היכו ואף רצחו פּאָנת-
נפשמ. בראותנו כי אין ביטחה במקלטנו חשבנו על מתבוא
טוב ממנו. על הגוזרה עמד ארגון-האשפה. פיניתי אותה, נקבת
חורים קטנים למעט אור ואויר, נכנסתי בו וסגרוני במנעול.
אנשי הגסטאפו ערכו כמה פעמים חיפושים בדירת-מקלטנו,
אך לא עלה על דעתם, כי בארגון-האשפה מסתתר נער יהודי.
היה לי שם בקבוק מים, מעט לחם וסיגריות להדהים מעט
עצבי הרגושים, בשוב השקט לרחוב, הוצאתי לרגעים מעטים,
שאוכל לחלץ עצמותי. בארגו הזה גרתי ארבעה-עשר ימים,
אלה ימי הפרעות הנוראות.

ואמי היפשה אחרי אבי. יום-יום קיתה עשר מונים אר
מותו, ויום-יום שבה אליה תקנתה. אף אני, שידעתי את האמת,
נתפסתי קמעה-קמעה לאמונתה — הלא רציתי להאמין כי אמן
עודנו חי, ועוד זאת, אחרי יום בריגידקי מוחי אטום היה **מסואה**
MASSUAH
הימים עבר עלי בטמטום של שינה.

נסתיימו הפרעות הראשונות והתחילו נגישות ורדיפות
שהחמירו והלכו. לפי שעה שלטו בעיר האוקראינים, שהוציאו
בפקודת הגרמנים, את היהודים מן הרחובות היפים וקבעו בהם
דויטשס פירטל, פלומר: הרובע הגרמני. התחילו גם הרשמות
יהודים לעבודות-פנייה, ובינתים היו גם רציחות-אגב — יום
יום נרצחו פוש מאות יהודים. והרי גזירת הטלאי. החלטנו
לשוב הביתה. לא היה כל טעם לשבת בבית המפריס. ביחוד
שהגסטאפו קבעה מרכז-מפקדתה ברובע הזה. יום שנתפרסמה
גזירת הטלאי יצאנו העירה — הרגשנו עצמנו מושפלים עד
דפא. אותו יום לא רצחו אותנו, לא היפו אותנו, אך למראה
הטלאים לעגו ובוזו לנו בלי רחמים. צעיר-אחי, תמה ושאל:
„אמא, על שום מה אין אוהבים אותנו?“ מה יכולנו להשיב לו,
לילד? אותו יום ראיתי גם בראשונה במבוא גן מגני-הציפור
את הפתובת: דן יודן איינטריט פּרפּוּטן. פלומר: ליהודים
הפניסה אסורה. אחר-כך ראינו פתובת בזאת כמעט בכל
פסיעה ופסיעה.

שוב בבית. התעוררו זכרונות — כל דבר בדירה הזכיר
את אבא. על שולחן-הכתיבה היו מונחות עוד רשימות בכתב-
ידו, לבנו היה פשותת דם. הרגשנו מהגק, קודם כל בדקתי

שולחן־הכתובה — כל כתב־היד של אבי וחליפת־המכתבים
 החשובה צררתי בארגז והחבאתי. התחלתי לחשוב, מה אעשה
 בספריה. קמעה־קמעה שבה אלי בהירות־הדעת, ושוב חשבתי
 מחשבה ממשית וענינית. והיא, המחשבה הזאת, היתה עתה
 הכרח — הרי היינו מצווים על זהירות, וכל רגע עלול היה
 להביא סכנה. כמה פעמים ביום היו פורצים מיליציאנטים
 אוקראינים, שהיו חוטפים גברים יהודים לעבודה. אתמול
 נחטפו ונצטוו לטאטא את הרחובות, היום נחטפו
 ונצטוו לפרוק מטענה של מכונית־משא, ולפרקים מרובים
 מדי לא שבו הנחטפים לביחם. פמו בכל בתי היהודים
 עיבדו גם דיירי הבית שלנו חכנית אסטרטגית. לפי שהילדים
 לא היו נתתפים, נמסרה בידם תעודה חשובה — הם היו
 עומדים בשער, ואך ראו את המיליציה האוקראינית, אז את
 הגרמנים מתקרבים, הזעיקו את אנשי הבית. בקומה השלישית
 היתה דירה, שאפשר היה לסגור אותה בסורגים חזקים מאד
 ולתלות מנעול. לפי מראית העין, ניתן לחשוב כי בעלי־הדירה
 אינם. עם אזעקה היו כל הגברים מתחבאים שם ובעלת־הדירה,
 מרת פריד, היתה סוגרת את הדלת ומורידה את הסורגים. אנשי
 הגסטאפו היו באים, מתדפקים וחוזרים ומתדפקים, ואין עונה.
 מרת פריד נהגה בי ברוב מסירות — פשהתחילו חוטפים
 גלילות החביאתני במחבוא מחוכם ביותר. אולם לא לעולם
 מחבוא ולא לעולם פוחד של אדם לישוב בו דרוך־עצבים ולחיות
 חיי היה נרדפת. לא ראיתי ברירה לפני אלא לבקש עבודת־
 קבע. מפי מפרים נודעתי, כי בזאמארסטינוב, בגני־העיר,
 מתקבלים יהודים לעבודה. היה „טרסט הבנין הירוק” — המלה

„בנין“ בגרמנית פירושה גם לבנות בית, גם לעבד שדה — מפעל הספקת ירקות לצרכי העיר. גאתי שם למחרת היום. אחרי שיחה קצרה נתקבלתי. מיד הודיעוני הממונים, שלא אצפה לכל שכר. אם עבודתי תניח דעתם, יתנו לי אישׁוּחָה MASSUAH עבודה. בשעת פרעות מותר לי ללון שמה.

עבדו פה כמאתים יהודים. כמוכן, באותם התנאים עצמם. מצאתי שם חברים מבית־הספר. עבודתי היה ניכוש עשבים שוטים. לא היכו אותנו ונהגו בנו במעט הגינות, אבל ניצלו את כוחנו עד תום. יום־יום היינו יוצאים בשעה ארבע בבוקר לעבודה, ולפנינו מהלך שעתיים — פאחד־עשר קילומטר. עבודתנו המפרכת נמשכה משעה שש בבוקר עד חמש בערב, ואחריה חזרנו — ושוב מהלך שעתיים — הביתה. אולם יתרונה של עבודתנו זו גדול היה — יצאנו מחוצה לעיר בשעה שתליינינו עוד היו ישנים ושבונו העירה בשעה שכבר כילו מלאכת־יומם המתועבת. כך עברה עלינו התקופה הקשה ביותר של פרעות השבועות הראשונים. אחרי שבועיים עליתי בדרגה — תחילה הייתי פועל פשוט, ועתה נעשיתי עגלון. ניתן לי זוג סוסים ותפקירי — הובלת זבל, ירקות ומספוא.

היהודים היו כוח־חינם. בכל ערב היו המוסדות הארריים מגישים לפני המיליציה האוקראינית את צרכם בכוחות־עבודה למחרת־היום. עם בוקר היו כנופיות המיליציאנטים האוקראינים יוצאים לרובע היהודים ועורכים בו ציד, ובשעה שבע היו מספקים את הפועלים הדרושים. ודרך הציד כך: המיליציאנטים היו מקיפים רחוב, עוברים מדירה לדירה. מוציאים את הגברים ונוטלים מהם את תעודותיהם. היו

מחפשים במרתפים ובעליות, ומי שנתפס שם היה מוכה עד
 איבוד-החושים. עם סיום הצייד הובאו הנחטפים לתחנת
 המשטרה, וממנה למקום-העבודה. עם ערב הוחזרו לתחנת
 המשטרה ופה הושבו להם תעודותיהם כנגד אישור עבודת-
 היום. מלבד זאת רשאי היה כל גרמני או אוקראיני לתפוס כל
 יהודי ולהעסיקו בעבודתו. מעשה ועברתי על-יד בית-המשטרה
 הגרמנית — הנקראת „שוצפוליצי“ וביקצור: שופו — והנה
 אחד שוטר קורא לי, נוטל ממני את אישור-העבודה. הפוכע.
 האדרת, רושם את כתבתי, ומוטר בידי אישור של מכבסה
 חימית ומצוה עלי לילך שמה ולהביא לו מכנסים. לא היתה
 ברירה בידי, הלכתי והבאתי לו מכנסיו, ואמנם, החזיר לי מה
 שנטל ממני, ואף נתן לי סיגריה.

אישור-העבודה לא נחשב ביותר בעיני המיליציאנטים
 האוקראינים, והטעם פשוט — רובם לא ידעו לקרוא בו.
 הגרמנים כיבדו אך את התעודות בחתימת ה„ורמאכט“ (הצבא).
 המשטרה, ס. ס. וגסטאפו. מי שעבד במוסדות אחרים היה אנוס
 להתגנב ברחובות כדי להתחמק מציד. ביחוד חייב היה להימנע
 מעבור ליד מכוניות גרמניות עומדות, ליד גרמנים המהלכים
 ברחוב, וכיוצא באלה. בכלל, היתה ההליכה ברחוב במתגנב,
 וההולך היה מביט ברוב חשד וחשש על סביביו. הליכתי היתה
 ברוב ערמה, אך לא תמיד עמדה לי, ופעמים הרבה נתפסתי.
 והייתי מנקה את בתי-הפסא במשטרה. ופעם אחת עבדתי כל
 היום כולו בפריקת קורות-עצים ברפבת. חיינו היו בעוצר-
 משפט וכל רשע יכול לעשות בנו כחפצו. אולם לפי שעה
 נוצלנו כפועלי-חינם — חיינו עבדו היטלר.

ובעיר — רעב. סבלו הפל, אך ביותר — היהודים. ראשית מחמת ההגבלה הנזראה של חופש התנועה, שחסמה כל אפשרויות של התעסקות ורוח. האנשים ישבו רעבים בבתיהם! היו פרטיסי־מזונות — היהודים קיבלו שבעים גראם ^{מסובא} שפמותו כטיט. האריים קיבלו מאה ועשרים גראם יום־יום. מה תימה, כי היהודים היו נפוחי־רעב, וכמה פעמים ביום היו נמצאים חללי־רעב ברחובות! האיכרים ניצלו את הרעב הזה בתאנת בצע איומה — הם הביאו יבולם לעיר ומכרו אותו תמורת רהיטים יקרים, תכשיטים, וכדומה. מה קשה הרעב מבשרי חזיתי — עבדתי עבודת־פרך ומעי חמרמרו ומזוני כרוב לא מבושל וגם תפוחי־אדמה לא מבושלים, באחד מימי יולי חרשתי על תלולית, והנה בא חברי ומודיעני פי בעיר מתהוללות מהומות. אמרתי להינדע מה אמת בפיו. שבתו למשק, רתמתי את הסוסים לעגלה מלאה ירקות ונסעתי העירה. כבר בהגיעי לפרבר הבנתי, כי הפרעות התחדשו. ביתר דיוק: הפרעות התגברו, שהרי לא פסקו כל הזמן כולו. ברחובות נשמעו יריות, צוחות שיכורי־האספסוף, יללת המופים ונרצחים. בכי נשים. חזרתי למשק והחלטנו ללון באמבר, ולא לשוב העירה. בעיר נמשכו הפרעות שלושה ימים ושלושה לילות — הם נקראו „פרעות ימי פטלורה“. מפני שנעשו לזכרו של פטלורה, מראשי הפרעות ביהודי אוקראינה שנרצח ב־28 ביולי 1927 בידי שלום שוארצבורד בפאריס. הפרעות נעשו, בחסותם של הגרמנים, בידי המיליציה האוקראינית, ששיתפה בפעולתה זו את חלאת־האוכלוסיה. בפרעות אלו ניספו כשבעת אלפים יהודים — מבחר האינטליגנציה היהודית.

הם נזרו בחולות ליד ויניקי. בתי-הסוהר בעיר נתמלאו יהודים ומרצפות הרחובות נשטפו בדמם. אני וחברי ישבנו כל אחדם הימים באמבר ופחדנו לצאת מתוכו.

משואה
MASSUAH

אחרי הפרעות באו קצת ימי שקט. הגרמנים פרקו את המיליציה האוקראינית העצמאית. בכלל, ירד קצת חינום של האוקראינים. בעיני אדוניהם החדשים, הכובשים הנאצים, שאתזו עתה בידיהם את כל עמדות-ההנהלה. סימן לשלטונם של האוקראינים היו אך דגליהם הצהובים-כחולים שהשתרבו וירדו זעיר-שם, זעיר-שם. ואנו, היהודים, שפבר שכחנו מה פירוש חיי-ציבור וחברות, ואם לא היינו אנוסים לכך, לא יצאנו מפתח-ביתנו — התחלנו עתה לבקש איש-איש חברו, איש-איש מפרו. אמנם, רבים, פן רבים ביקשו את חבריהם ומכריהם לשוא — הם כבר לא היו בין החיים. התכנסו, איפוא, ידידים ומכרים והתחילו משוחחים, מטפסים עצה בעתידם ובהצלחתם. וכינתים החזית מרחיקה והולכת. הגרמנים פבשו עיר אחר עיר, וכבר הם ליד קיוב ואודיסה. התעקשנו להאמין, כי יש פתח-תקוה, אך לא היה בנו שינבא, מי ואיך ישמיד את הצבאות המנצחים האלה. בתומנו אמרנו, כי היטלר לא יוכל להשמיד את כל יהודי פולין, וסופן של הפרעות שתפסקנה ונחיה איך-שהוא, עד בוא מפלתו.

גם אנו, הצעירים, שוב היינו מתכנסים. חוגי-החברים מאז נצטמצם — רישא נספתה בפצצה, צ'ורני שכב עוד בבית-החולים ונלחם במר-המות. שני חברים נרצחו בבריג'ודקי, שנים אחרים שכבו, מאז ימי פטלורה, מופי ריאה וכליות. ועם כל

זאת לא נעקר מקרבנו עוונ־החיים ואהבת־הדעת. היה בנו רעם
גדול לספר. בסכנת־גפשות היינו מתגנבים בערבים, אחרי יום
העמל המפרך, דרך הסימטאות, ומתכנסים לאסיפות. האסיפות
היו פעם בביתי, פעם בבית פאנקה, ופעם בבית זיגו. ^{מסואה}
סותמים את החלונות ולומדים. האמהות היו מביטות בנו
בדמעות. יולק שילם אהבת־דעת זו בהיו. פעם אחת, בשובו
מאסיפת־לימוד כזאת, נחפס בידי הגרמנים ונכלא בבית־הסוהר
ברחוב לונצקה. אחרי ימים מעטים הגיעתנו שמועה, כי נרצה
ביריה.

חדלנו לשאול על מה ולמה. שוב לא התמיהנו כל דבר.
הלא היינו יהודים. נפוצים, מדוכים, צעדנו בנתיב היסורים.
נתיב גורלנו המר.

פרק ה

במצר הגיטו

במחצית אבגוסט נתלו ברחובות מודעות גדולות על הקמת קהילה יהודית, שתקיים תפקידי עירייה לגבי היהודים. וכן נתפרסמה פקודה — אם לא אטעה היתה חתומה בידי גנרל חיל-הרגלים פון-רוק — לאוכלוסי היהודים בעיר לבוב. שבה נדרשה באיומי ענשים קשים. לשלם במשך שנים-עשר ימים קונטריבוציה (קנס) בסכום עשרים ושנים מיליון רובל. גביית הקונטריבוציה הזאת היתה ראשית פעולתה של הקהילה. תחילה היה זה בסמל ממש. תחילה נתנו לגרמנים כסף, פרוות, תכשיטים, אחר-כך הקריבו למולך הנה קרבנות דם אדם. וכאשר תמו הקרבנות ואינם — אכל המולך את עבדיו הנאמנים.

נשיא ראשון של מועצת היהודים, „יודגראט“, היה איש נכבד על הפל, ד"ר יוסף פרנס. היה זה באמת אציל בישראל. פרקליט לפי אומנותו, בעל אופי. ביד-ברזל אחז רסן-הקהילה. ואף כי פבר היה בן שבעים שנה, ידע להעמיד אותה על רמה ראויה. לפי שעה נכנסו למועצת-היהודים כמעט נציגי כל שכבות הציבור. משונה הדבר, כי הגסטאפו התחשבה

במידת־מה בד"ר פרנס. הקונטריבוציה שולמה. מובן, בזויי
אופי, שהצליחו להגליש את עצמם לתוך ה"יודנראט", צדו צדו.
ביחוד הרשיעו שנים, שראוי היה שיתנו את הדין — שנים
אלה הצליחו, פנראה, בעזרת הגסטאפו, להינצל, והם נמצאה
בפולין...

MASSUAH

לזמן־מה פגה במעט המתיחות, וכנראה היתה זו פגנת
הפובשים, כדי לתת לה לקהילה שתתאגד כהלכה. פי לשם מה
הקימו הללו את הקהילה? כדי לעשותה קמעה־קמעה פלי־שרת
שיסייע בידם להוציא מידי היהודים את כל הוגם ורכושם,
לנצל את פוח־העבודה שלהם, ובאחרונה להשמיד את גופם
ולמחות את קיומם. התכנית הזאת, אשר ראשי־הנאצים הגו
אותה בברלין, נתקיימה במלוא השיטתיות הגרמנית. לשם כך,
לשם כך בלבד, פגה עתה המתיחות. אך אין פירושו של דבר,
פי הפרעות נפסקו. רציחות המונים פסקו, הצריחות
ברחובות: "הפה ביהודים" פסקו, אבל תחת הפרעות האלה
באו פרעות אחרות. הן באו בכסות החוק והנימוס, בכסות
המשמעת והסדר. רק חיילים גרמנים היפו עתה יהודים
ברחובות, ואילו על אוקראינים ופולגים נאסר להפנותם. העונג
הזה נעשה זכות־יחיד של בני הגזע העליון.

והרי דוגמאות ליחסו של החייל הגרמני אל היהודים. הנה
חייל כזה עומד על משמר לפני בנין־מפקדה, וכדומה, והוא
משתעמם. ראה יהודי עובר, מיד הוא צוח כנגדו: "גש הנה ו!".
היהודי, כולו רועד, ניגש והחייל הגרמני סוטר על פניו וצוח:

„על שום מה לא בירכתני?“ מה יעשה היהודי? הריהו עומד ומחריש. החייל הגרמני מצוה עליו להזור עשר פסיעות, לשוב אליו ולברכו. היהודי עושה כדבריו, ושוב החייל הגרמני סוטר על פניו וצווח בצהלה: „יהודי ארור, האם ירדי אתה, שאתה מברכני?“ ואלה מעשים החוזרים פעמים אין מספר בכל יום היתה זו מהתלה חביבה על החיילים הגרמנים. ואם החיילים הפשוטים כך, אנשי הגסטאפו לא־פּל־שכן. הללו לא בלאו מהמציא המצאות שונות ומשונות בהתעללותם ביהודים. פן היו מצווים עליהם לרחוץ את הרצפה במברשת־שיניים, ללקק את האבק, לעשות תרגילי התעמלות — שלוש מאות כפיפות רצופות עד איבוד החושים. ואזי למי שלא נשמע להם — לא יצא חי מתחת ידם ומיתחו בעינויים נוראים, וכל עינוי כהמצאת־שטנים מיוחדת.

באחד בספטמבר הוכרז על סיפוחה של לבוב לגוברנמנט (פלך) הגנרלי בשם „דיסטריקט גליציאן“ (מחוז גליציה). חלום האוקראינים לעצמאות גז והיו מלאים אכזבה. לרגל הסיפוח היו בעיר תגיגות ותהלכות שונות. על היהודים נאסר, בגזירת מיתה, לצאת באותו יום לרחוב. אור ליום הזה ראתה העיר תבערה גדולה — הגרמנים שרפו את בתי־הפנסיות. בער בית־הכנסת העתיק של בעל „טורי זהב“, הנקרא על שם גיבורת אגדות רבות, מרת רוזנה, בשם „בית־הכנסת של

„טורי זהב“ — פירוש ל„שולחן ערוך“. מחברו — ר' דוד בן

שמואל הלוי, מגדולי הפוסקים.